

KULTURMINNEGRUNNLAG

Nordnes ytre deler

Forsidebilder:

Øverst: Nordnesparken med Sjømannsskolen datert 1910-1920. Foto: Knud Knudsen & Co, Kilde: [ubb-kk-nax-0088](#)

Nede t.v.: Ravelinporten, Fredriksberg fort. Foto: Byantikvaren

Nede t.h.: Havforskningsinstituttet og Akvariet. Foto: Mapaid AS

Innhold

Forord	2
1. Innledning	3
2. Oppsummerende verne vurderinger	5
3. Kulturminner og kulturmiljøer – dokumentasjon og vern	6
Formelt vern	6
4. Metode	8
5. Undersøkellesområdet	9
6. Forvaltning av arkeologiske kulturminner.....	9
6.1 Arkeologiske undersøkelser	9
6.2 Arkeologiske og før-reformatoriske lokaliteter registrert i Askeladden	10
7. Tidlig historie	10
Landskap.....	10
Tidlige kilder og bebyggelse	10
8. Ferdselsårer	13
9. Nordnesparken.....	15
10. Bebyggelsesstruktur	18
Sjøbodene på Nordnes	19
Den selvgrodde trehusbebyggelsen	24
Murgårdbebyggelsen	25
Regulering av Nordnes	26
Georgernes verft	28
11. Bygninger og anlegg	29
Fiskeridirektoratet, Havforskningsinstituttet og Akvariet blir til	29
Byggingen av Havforskningsinstituttet og Akvariet	32
Ballastbryggen	38
Nordnes sjøbad	39
Sjøtønnen ved Nordnesbodene	40
«Husvildebarakkene» etter bybrannen i 1916.....	41
Nordnes høydefastmerke / landhevingsmerke.....	43
Idrettsplassen og parkeringshuset	43
Nordnesgaten 35 – Sjøoffiserenes Hus A/S.....	44
Haugeveien 35 A – Sjøfarendes aldershjem	45
Haugeveien 40 – fra reperi bane til barnehage	48
12. Forsvarsverk og krigsminner	50
Okkupasjonshistoriske kulturminner fra andre verdenskrig.....	57
13. Kilder.....	64
14. Kartvedlegg (de neste 5 sidene)	64
14.1 Temakart – arkeologi.....	65
14.2 Temakart – aldersklassifiserte bygninger	66
14.3 Temakart – eldre forsvarsverk og krigsminner	67
14.4 Temakart – kulturmiljø og registrerte kulturminner, Askeladden	68
14.5 Temakart – områder med ulike grader av vern gjennom PBL.....	69

Forord

Kulturminnegrunnlag for Nordnes ytre deler

Dette kulturminnegrunnlaget er en del av Byantikvarens arbeid med å kartfeste og sikre informasjon og kunnskap om det historiske kulturlandskapet i Bergen kommune. I dette tilfellet er det ikke igangsatt noen planprosess, og kulturminnegrunnlaget er utarbeidet på initiativ av Byantikvaren med tanke på drøftinger rundt fremtidig bruk av området.

Kulturminnegrunnlagene, utarbeidet hos Byantikvaren, benyttes som underlagsmateriale for fremtidig arealplanarbeid og skal ligge som vedlegg til planene frem til politisk behandling. Byantikvaren benytter kulturminnegrunnlagene som basis for kulturminneplanlegging og saksbehandling knyttet til vern av kulturminner og kulturmiljø.

Kulturminnegrunnlagene ser generelt på hovedstrukturene i et område, og i mindre grad på enkeltobjekt. Grovt sett vil kulturminnegrunnlaget presentere automatisk fredete kulturminner, ferdselsårer, gårdshistorie og gårds- og bebyggelsesstrukturer. Kulturminnegrunnlaget må ikke oppfattes som en fasit hvor hele områdets historie og alle enkeltobjekter er gjort rede for, men er ment som en «vær-varsom-plakat» og et utgangspunkt for videre refleksjon omkring mulig og ønskelig utvikling i undersøkelsesområdet.

Kulturminnegrunnlaget for Nordnes ytre deler er utarbeidet av Byantikvaren ved Endre Leivestad, Heming Hagen og Tone Takvam.

Byantikvaren

Oktober 2022

1. Innledning

Foreliggende kulturminnegrunnlag er utarbeidet av Byantikvaren på eget initiativ i forbindelse med foreliggende planer om å flytte virksomheten til Havforskningsinstituttet og Akvariet i Bergen fra Nordnes til Dokken.

Figur 1 Undersøkelsesområdet (svart polygon) domineres arealmessig av det tidligere militære området for Fredriksberg fort og Nordnes Retranchement (grønt). Kart: Byantikvaren 2022.

Byantikvaren og andre instanser har tidligere i forbindelse med andre prosjekter utarbeidet kulturminnedokumentasjoner i området. Det henvises til følgende dokumentasjoner for øvrige relevante kulturminnevurderinger (listet fra nyeste til eldste på neste side):

[Kulturmiljøplan for Bergen](#) (2021) – tematisk kommunedelplan for kulturminner utarbeidet av Byantikvaren.

[Dikkedokken KU - Kulturminnedokumentasjon](#) (2015) utarbeidet av Asplan Viak for Dikkedokken AS i forbindelse med konsekvensutredning for [arealplan-ID 63850000](#)

[Kulturminnerapport Nordnes Oppveksttun](#) (2012) utarbeidet av M3 arkitekter og Weglo Design på oppdrag fra Bergen kommune, BKB under arbeidet med [arealplan-ID 62020000](#)

[Kulturminnegrunnlag for KDP Bergen havn](#) (2006) utarbeidet av Byantikvaren i forbindelse med arbeidet med kommunedelplan med [arealplan-ID 18470000](#)

[Kulturminnegrunnlag for KDP Sentrum](#) (1999) utarbeidet av Byantikvaren i forbindelse med arbeidet med kommunedelplan med [arealplan-ID 15780000](#)

Gjennom arbeidet med kulturminnegrunnlaget for ytre Nordnes har Byantikvaren, Bergen kommunes etat for kulturminnevern, opparbeidet innsikt om kulturmiljøverdiene i området som vil ligge til grunn for rådgiving og saksbehandling i forbindelse med videre arealplanlegging og byggesaksbehandling.

Kulturminnegrunnlaget i likhet med øvrige publikasjoner fra Byantikvaren kan lastes ned via Byantikvarens nettsider, se under temasiden «Kulturminner i Bergen» / «Skriftserie og publikasjoner»: <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/byantikvaren>.

Figur 2: Prospekt av Johan F. L Dreier, håndkolorert trykk basert på kobberstikk fra 1827. Kilde [Bergens Sjøfartsmuseum / Digitalt Museum](#) Lisens: CC BY

2. Oppsummerende verne vurderinger

Byantikvarens kulturminnegrunnlag er ment å belyse og kartlegge kulturmiljøer og verneverdier i en tidlig fase, før tiltak iverksettes. Analyse og føringer i foreliggende kulturminnegrunnlag er derfor utført på et overordnet nivå. Det vil være nødvendig med mer detaljerte analyser når planarbeid evt. kommer i gang. For å gi tydelige råd om hvilke hensyn som må tas i kulturmiljøene og for å få avklart tålegrense i forhold til planlagte tiltak, ber vi om at Byantikvaren involveres i videre byutviklingsprosesser.

Bergen kommunes Kulturmiljøplan «Identitet med særpreg» og Kulturminnestrategi, begge vedtatt i Bystyret, legges til grunn for byutviklingen i Bergen¹. I henhold til (el. lign) Kulturminnestrategien skal vern av kulturminneverdier sikre kvalitet, identitet og særpreg i byutviklingen ved å videreføre overordnet karakter, sammenheng og struktur og la ny bebyggelse harmonere med omgivelsene, og ved å la karakteristisk og stedegen materialbruk, skala, form og struktur være førende ved tiltak og områdeutvikling.

Kulturmiljø av nasjonal interesse: Hele planområdet inngår i områder definerte som kulturmiljø av nasjonal interesse av Riksantikvaren, se [NB!-registeret](#). Nordnesparken utgjør et vesentlig element i dette kulturmiljøet. Sjøbodene mot innseilingen til Vågen inngår i området «Strandsiden», mens det tidligere festningsområdet på Nordnes inngår i området «Fredriksberg» og berører området «Verftet».

Hensynssone for bevaring av kulturmiljø: Hele det undersøkte området omfattes av slike hensynssoner (H570) som inngår i kommuneplanens arealdel, se temakart kap.13.4. Hele det undersøkte området inngår også i **bestemmelsesområde #4** i kommuneplanens arealdel.

Offentlige bygninger og institusjonsbygg (formålsbygg) utgjør hoveddelen av bygningsmassen i området, og det meste av denne bygningsmassen har høy verneverdi som tilsier ulike former for vern. Av disse er det kun den tidligere [Sjømannskolen](#) som er statlig listeført i dag.

Forsvarsverk og krigsminner. Forsvarsverk representerer landets militære historie mens krigsminner er fysiske eller immaterielle minner etter krig og okkupasjon. Det undersøkte området er i all hovedsak det tidligere militære området [Fredriksberg](#) (igangsatt bygging 1666, frigitt 1904) som av Riksantikvaren er definert som et område av nasjonal interesse og som inneholder en rekke objekter med høy verneverdi som forsvarsminner.

Arkeologiske kulturminner skal forvaltes i samsvar med Kulturminnelovens bestemmelser. Området inneholder ingen før-reformatoriske arkeologiske funnsteder, men omfatter middelalderlokaliteter med uavklart stedfesting [Margaretakirken](#) og [St. Pauls kirke](#).

Kartvedlegg:

Temakart 1: Arkeologi

Temakart 2: Bygningsklassifisering etter alder

Temakart 3: Forsvarsverk og krigsminner

Temakart 4: Kulturmiljø og registrerte kulturminner, Askeladden

Temakart 5: Vern gjennom Plan- og bygningsloven

¹ <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturminner-i-bergen/kulturminnestrategien>

3. Kulturminner og kulturmiljøer – dokumentasjon og vern

Innenfor kulturminnefeltet skilles det mellom *kulturminne*, *kulturmiljø* og *kulturlandskap*. Et kulturminne er spor etter menneskelig aktivitet, ofte referert til som enkeltobjekt (eller grupper av enkeltobjekt). Det enkelte kulturminnet inngår ofte i en kulturhistorisk sammenheng - et kulturmiljø - som kan bestå av flere objekter, grupper av objekter og andre kulturhistoriske elementer. Kulturmiljøer avgrenses på ulike geografiske størrelsesnivåer. Kulturmiljøene er altså ikke entydige størrelser, men avgrenses ut fra situasjon og formål. Bygningstilstand er et eksempel på avgrensning av kulturmiljø og blir her nyttet i betydningen av flere bygninger som på grunn av bygningstypologi, alder, funksjon eller andre fellestrekk, oppfattes eller vurderes som avgrenset gruppe. Den videre sammenheng, der en vurderer naturgitte forutsetninger i forbindelse med kulturmiljøet, er kulturlandskapet. Landskapet kan være lite eller mye omformet (rurale og urbane kontekster), men danner uansett rammen for kulturminner og kulturmiljø. I Stortingsmelding nr.16 (2019-2020) innfører Regjeringen begrepet **kulturmiljø** som samlebetegnelse som dekker begrepene *kulturminner*, *kulturmiljøer* og *landskap* og brukes når feltet omtales som helhet.

Formelt vern

I dagligtale er det ikke uvanlig at begrepene «fredet», «vernet», «verneverdig» kulturminne brukes om hverandre. Nedenfor gis en kort presisering begrepene innhold (figur 2, s. 7). «Verneverdig» er en fellesbetegnelse for det som vurderes som bevaringsverdig. «Vernet» er fellesbetegnelse for kulturminner som har et formelt vern knyttet til lovbestemmelser, det være seg vern etter Kulturminnelov eller Plan- og bygningslov. At et objekt eller bygningstilstand er «fredet» betyr at de har vern etter Kulturminneloven (Lov om kulturminner av 9. juni 1978). Fredning er det sterkeste juridiske virkemidlet for vern i Norge.

Kulturminneloven skiller mellom to typer fredninger; *automatisk fredet* og *vedtaksfredet*. Automatisk fredede kulturminner er fredet uansett om de er påvist eller om de er uoppdaget (arkeologi). Forenklet kan en si at alle spor etter menneskelig aktivitet fra før 1537, og stående bygninger eldre enn 1649, er automatisk fredet. Kulturminneloven §4 lister opp av hva som kommer under fredningsbestemmelsene. Vedtaksfredet er bygninger eller anlegg fra tiden etter 1537 for arkeologiske kulturminner, og etter 1649 for bygninger.

Kulturminner i Bergen kommune forvaltes gjennom fire ulike forvaltningsnivå innenfor kulturmiljøvernet: Riksantikvaren, Fylkeskommunen ved seksjon for kulturarv, museene og Bergen kommune ved Byantikvaren. I Bergen kommune er Byantikvaren fagetat for kulturmiljøvern. Byantikvaren har en rådgivende funksjon og har ikke vedtaksmyndighet. Kommunene er tillagt forvaltningen av plan- og bygningsloven. Forvaltning og vern etter Plan- og bygningsloven er dermed Byantikvarens primære ansvarsområde. I Plan- og bygningsloven er det mulig å verne bygninger og kulturmiljø gjennom flere ulike verktøy. På kommuneplannivå kan det gis retningslinjer og utarbeides hensynsoner for vern. I reguleringsplaner finnes flere virkemidler som er mer juridisk bindende. Byantikvaren har fagansvar for kommunens forvaltning av bygg og anlegg som er verneverdige, men som ikke har vern etter Kulturminneloven. Byantikvaren er høringspart i plan- og byggesaker i Bergen kommune.

Kulturminneloven er underlagt Klima- og miljøverndepartementet med delegering til Riksantikvaren, fylkeskommunene og museene. Riksantikvaren har som statlig direktorat ansvaret for den overordnede og helhetlige nasjonale kulturminnepolitikken, er fredningsmyndighet etter Kulturminneloven og klageinstans for fylkeskommunens enkeltvedtak etter samme lov. Automatisk fredete og vedtaksfredete kirker (vernekategori 1) forvaltes av Riksantikvaren som også har en rådgivende rolle i forvaltningen av verneverdige og listeførte kirker reist før 1850 (vernekategori 2) samt automatisk fredet middelalder-bygrunn i Bergen.

Verneverdig: At en bygning er verneverdig betyr at den er verdt å verne/bevaringsverdig/verdt å ta vare på fordi det har kulturhistorisk, arkitektonisk eller en annen type verdi. At bygningen er verneverdig innebærer likevel ikke at den har en juridisk vernestatus.

Vernet: Når en bygning er vernet, har den en formell, juridisk vernestatus og kan ikke uten videre rives eller endres. En vernet bygning kan enten være regulert til spesialområde bevaring/hensynssone i en kommunal reguleringsplan eller fredet etter kulturminneloven (se dette). Noen bruker vern/vernet bare om det reguleringsmessige vernet og ikke om fredning, men *vernet* er egentlig en samlebetegnelse.

Fredet: Ordene fredet og vernet brukes ofte om hverandre, men fredet brukes oftest om – og bør forbeholdes for – kulturminner som er fredet etter kulturminnevernets egen særlov, kulturminneloven, og som er tillagt nasjonal verdi. Ordet brukes slik i dette dokumentasjonsprosjektet. Kulturminner kan være automatisk fredet i kraft av sin alder (*fornminner* fra før 1537, stående bygninger fra før 1650, samt marine kulturminner som er eldre enn 100 år og samiske kulturminner som er eldre enn 100 år). Yngre kulturminner kan vedtaksfredes av Riksantikvaren. Dette krever en høringsprosess og et vedtak. Hvis et kulturminne av nasjonal verdi er truet, kan Riksantikvaren eller fylkeskommunen gå til midlertidig fredning mens fredningssaken utarbeides.

SEFRAK: SEFRAK er et nasjonalt bygningsregister. Registeret skulle inneholde alle bygninger i Norge bygd før 1900. Mange steder er bygningene også evaluert med tanke på verneverdi. Registeret ble hovedsakelig utarbeidet mellom 1970- og 1990-tallet, men det ble aldri komplett, og noen steder pågår fremdeles registreringer. Navnet SEFRAK er en forkortelse for Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge, som er det organet som startet arbeidet med registreringen.

Riksantikvarens NBI-register: Liste over kulturmiljøer i byer og tettsteder i Norge som har nasjonal interesse.

Sentrale begreper i forbindelse med vernestatus.

Fylkeskommunen har myndighet til å vurdere og gi uttalelse til tiltak som gjelder automatisk fredete kulturminner, fredete bygninger og bygningsmiljø, kulturmiljø og landskap av regional og nasjonal verdi. Det omfatter ansvar for alle stående bygninger som er eldre enn 1649. Utenfor fredet bygrunn i Bergen sentrum er det Fylkeskommunen sin oppgave å oppfylle undersøkelsesplikten etter Kulturminneloven jf. § 9. Fylkeskommunen er regional planmyndighet og høringspart i plansaker med innsigelsesrett på grunnlag av blant annet kulturminner.

Universitetsmuseet har myndighet til å søke etter, grave ut, vedlikeholde, restaurere og evt. gjenoppbygge automatisk fredete kulturminner på land, med unntak av middelalderske byanlegg, kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og rester av alle slike. Sjøfartsmuseet har tilsvarende myndighet når det gjelder kulturminner under vann.

4. Metode

Formålet med Byantikvarens kulturminnegrunnlag er å gi Bergen kommune et kunnskapsgrunnlag for å forvalte kulturminner og kulturmiljø i henhold til nasjonale og kommunale mål og retningslinjer. Kulturminnegrunnlagene er vanligvis knyttet til overordnet planarbeid. Analysen består i å kartlegge bevarte, fysiske kulturminneverdier og bygningsmiljøer som har vært konstituerende for den historiske utviklingen i et bestemt område.

Kulturminnegrunnlaget tar utgangspunkt i hovedtemaene; topografi og historie, fredete arkeologiske funn, ferdselsårer, historisk bebyggelsesstruktur og enkelte sentrale enkeltobjekter og bygningsmiljøer. Alt kartinformasjon er digital og kan benyttes i saksbehandlingen, og ved behov legges til ulike antikvariske registre. Utskrifter av de respektive temakartene er vedlagt bak i rapporten.

Ulike antikvariske registre, historiske kart og foto, ortofoto, skråfoto og kommunens sak/arkivsystem har vært digitalt tilgjengelig under arbeidet. Dette har vært viktige redskaper, og utdrag fra enkelte antikvariske registre er presentert som bearbejdede sammenstillinger i rapporten. I tillegg har relevante skriftlige kilder vært gjennomgått. En oversikt over anvendte kilder er listet opp bakerst i rapporten og kilder er ellers gjengitt med fotnoter i teksten og i billedtekster. Videre er det utført flere befaringer i planområdet ved systematisk gjennomgang og tilstedeværelse. Dette har gitt et nødvendig og utvidet grunnlag for å forstå planområdets historiske utvikling.

Byantikvarens kulturminnegrunnlag er ikke en uttømmende dokumentasjon av alle kulturminnene/kulturmiljøene i det undersøkte området. Dette betyr at det innenfor planområdet normalt vil være kulturminner som ikke eksplisitt er behandlet i rapporten. Juridisk vern av enkeltobjekter som er omtalt i kulturminnegrunnlaget vil i fremtiden kunne sikres gjennom vedtak etter Kulturminneloven og gjennom arealplaner utarbeidet etter reglene i Plan- og bygningsloven.

5. Undersøkelsesområdet

Det undersøkte området har et samlet areal på 0,13 km². Det kommer klart frem av fig.3 at området i all hovedsak omfatter grøntareal, fra Nordnespynten (nederst til høyre) til med Fredriksberg fort (øverst til venstre) og en rekke offentlige formålsbygg.

Figur 3: Undersøkelsesområdet vist på flyfoto fra 25/7-2019. Foto gjengitt med tillatelse fra © 2021 Blom

6. Forvaltning av arkeologiske kulturminner

Arkeologiske lokaliteter datert til tidligere enn 1537 har status som automatisk fredet etter Kulturminneloven § 4. Loven inneholder en til dels detaljert opplisting av kulturminner som er automatisk fredet i samsvar med loven. Vestland fylkeskommune er forvaltningsmyndighet for arkeologiske kulturminner (<https://www.vestlandfylke.no/kultur/kulturarv/arkeologi/>).

6.1 Arkeologiske undersøkelser

Mange arkeologiske lokaliteter er registrert i Askeladden, Riksantikvarens nasjonale kulturminnedatabase. Nye arkeologiske lokaliteter blir vanligvis funnet under kulturminne-registreringer i forbindelse med planarbeid, hjemlet etter Kulturminnelovens § 9. Dette er registreringer som blir gjennomført for å finne ut om et planlagt tiltak kan komme i konflikt med automatisk fredete kulturminner.

Manglende arkeologiske lokaliteter i et område avspeiler ikke nødvendigvis at det har vært lite aktivitet i forhistorien. Årsaken kan være at det tidligere ikke er søkt aktivt etter fornminner før bebyggelsen kom til. I bygrunn som det er snakk om her vil aktivitet gjennom byens levetid vanligvis redusere sjansene for at førhistoriske spor er bevarte.

6.2 Arkeologiske og før-reformatoriske lokaliteter registrert i Askeladden ²

St. Pauls kirke ([kulturminne-ID 85255](#)) lå på oversiden av Nordnesgaten nær det nåværende krysset med Nordnesbakken. Kirken skal ha vært en énskipet tømmerbygning med et smalere og lavere kor ble innviet allehelgensdag 1718 og var bekostet av Christian Dreyers enke, Sophie Sem. Den brant ned til grunnen 1756, og ble aldri gjenreist. Ingen materielle funn er gjort.

St. Pauls kirkegård omfattet i sin tid kvartalet mellom Nordnesbakken, Bretterne, Tidemands gate og Nordnesgaten. Den ble anlagt 1650 for Nykirkens sogn som kirkegård for fattige og forbrytere, og var i bruk til 1856. I 1890–91 ble den ryddet og etter hvert utbygget med boliger.

Margaretakirken ([kulturminne-ID 84388](#)) var trolig en stavkirke som omkring 1370 ble reist av allmuen ved retterstedet på østsiden av Nordnespynten, omtrent ved det nåværende krysset Nordnesbakken/Nordnesgaten (se faktaboks neste side). Ingen materielle funn er gjort.

Ballastbryggen ([kulturminne-ID 128558](#)) er registrert som en marin arkeologisk lokalitet fra 1800-tallet undersøkt av Bergen Sjøfartsmuseum (se kapittel 11).

7. Tidlig historie

Landskap

Topografisk er Bergen preget av både fjord og fjell. Å kalle Bergen «byen mellom syv fjell» er ikke like dekkende i dag, men tidligere dannet fjellene en ramme om det meste av byområdet. I amfiet fra fjellet og ned til kysten vokste en tett by fram med Vågen som sentrum både for ferdsel, handel og bebyggelse, og Nordnes var avgjørende for avskjermingen av denne havnen. Nordnes er fra naturens side et ganske værutsatt nes som har beskyttet Vågen mot dominerende vindretning fra vest og sør-vest, og har bidratt til at byen vokste frem nettopp der for 950 år siden. Kystlinjen spilte en viktig rolle for hvordan byen ble bebygget og strukturert; i middelalderen var det kort avstand mellom ferdselsårer for trafikk til og fra havnen, mens nyere strukturer med mer begrenset sjøtilkomst utviklet seg med gateløp i havnens lengderetning. Men begge var betinget av sjøen og begge byvekstmønstre er synlig i dagens bystruktur.

Tidlige kilder og bebyggelse

Vi kjenner ikke til bebyggelse på Nordnes før det i Kong Øystein Magnussons regjeringstid ble reist en steinkirke på Nordnes ([Mikaelkirken](#)). Ved denne kirken ble benediktinerklosteret [Munkeliv](#) i årene etter etablert som et av de første i landet – alt tidfestet til før 1110, selv om kirken og klosteret muligens ikke var fullført før hans død 1122. Det antas at Nordnespynten var

² Beskrivelser hentet fra [Bergen byleksikon/Middelalderkirker og Askeladden](#)

kongens grunn og at resten var klostergrunn ([Lorentzen](#)) fram til Erkebispegården ble reist vis a vis kongsgården på Holmen tidlig på 1300-tallet (første skriftlige kilde er fra 1309).

Nordnes er i sagalitteraturen nevnt i forbindelse med et av slagene under borgerkrigen da [Harald Gilles](#) flåte angrep byen i 1135. Han tok sin stesønn, kong [Magnus IV Sigurdson](#) til fange og fikk ham blindet, kastrert og lemlestet før han satte ham i fangenskap på Nidarholm kloster (Munkholmen ved Trondheim). Kongen ble deretter kjent som Magnus Blinde. De ytre delene av Nordnes, som dette kulturminnegrunnlaget fokuserer på, blir allerede tidlig i byens historie omtalt som et rettersted. [Den falske Margrete](#) og hennes mann ble henrettet på Nordnes i 1301, og seksti år senere ble den vesle [Margaretakirken](#) bygget like ved stedet der hun ble brent.

Margaretakirken på Nordnes ble bygd i nærheten av retterstedet der, til minne om den kvinne som hadde utgitt seg for den avdøde prinsesse Margareta, datter etter Eirik Magnusson og den skotske kongsdatteren Margareta. Hun døde på Orknøyene i 1290 på vei for å overta den skotske tronen og gifte seg med den engelske tronarvingen. Den falske Margareta ble brent på Nordnes i 1301. Biskop Anfinn søkte i 1320 å stoppe den vanvittige villfarelse han mente det var å dyrke henne som hellig. På denne tiden kan det ennå ikke ha vært reist noen kirke til minne om henne. Men hennes appell til folketroen var for sterk til at valfarten til hennes dødssted lot seg hindre. Og senest i 1372, kanskje før 1366, var Margaretakirken reist. Kirken kan ha ligget ute på østsiden av Nordnespynten, like ved krysset mellom Nordnesbakken og Nordnesgaten. Antakelig var den en trekirke (stavkirke).³

Skriftlige kilder beretter også om at lendmannen [Audun Huggleiksson](#) ble hengt på Nordnes i 1302. Retterstedets eksakte plassering er usikker og noe omdiskutert. Både byens første hekseprosess ([Anne Pedersdotter](#), 1590) og byens siste halshugging ([Jacob Wallin](#), 1876) fant sted her. Pga. retterstedet, ble nok hele denne ytre delen av Nordnes av byens befolkning lenge oppfattet som et uhyggelig sted. Galgebakken sør for Fredriksberg fort blir ofte referert til som det historiske retterstedet på Nordnes, men ifølge lokalhistoriker Mons Kvamme⁴ dreier dette seg om en misforståelse: Galgen ved Fredriksberg ble reist av til skrekk og advarsel «av allmennpreventive hensyn».

Bebyggelse var det i de første hundreårene etter byens grunnleggelse (ca. År 1070) dermed lite av på Nordnes bortsett fra de nevnte kirkelige institusjonene Munkeliv kloster, Erkebispegården⁵ og Margaretakirken. Nordnes var ellers preget av beite og eng, og spesielt i skråningene mot sørvest ble det etter hvert apotekherager og kålhager. Trær har det nok vært lite av før Nordnesparkens etablering, så området kan ha fremstått som ganske øde.

³ [Bergen bys historie bind I – Fra kongssete og kjøpstad \(1070-1536\) - Knut Helle \(nb.no\)](#)

⁴ Mons Kvamme: Nordnes – beretninger fra en gammel bydel, s.21 (Bodoni forlag 2022)

⁵ [Ersland, Geir Atle](#) – hovudfagsoppgåve 1989 s.127: «Det første vitnemålet som tydar på bymessig bebyggelse i Munkelivs klosterområde, er frå 1366, og gjeld nokre grunnar som låg omkring Erkebispegarden.»

Figur 4: Heksesteinen (avduket 2002) står på plenen mellom Nordnesbakken og Katten, og er et minnesmerke om de ca.350 menneskene som måtte bære med livet i disse prosessene i Norge i perioden 1550-1700. Den 5,3 meter høye natursteinen fra Jondal i Hardanger skal også være et varig varsku om urettmessig straffeforfølgelse i nåtid og framtid. Foto: Byantikvaren

8. Ferdselsårer

Strandgaten og Markeveien har vært de to viktigste ferdselsårene til Nordnes. Strandgaten ledet til Erkebispegården og videre til Margaretakirken ved retterstedet på Nordnes-pynten, hele den ytre delen av dette veifaret, ikke bare de få meterne utenfor Tiedemanns gate, het fra Tollboden opprinnelig **Nordnesgaten**. Markeveien ledet opprinnelig fra Vågsbunnen til Munkeliv kloster. Tverrforbindelsen Cort Piil-smauet antas å følge det opprinnelige veifaret fra Munkeliv til klosterets naust og brygge ved Vågen. Det øvrige gatenettet og de ulike allmenningene på Nordnes har vokst frem gjennom den gradvise byutviklingen på Nordnes. Strandgaten, som vi kan gjenfinne på Geelkercks kart fra 1646 (fig. 55) har bare i liten grad endret sin trasé, mens Markeveiens trasé har blitt mer endret. Opprinnelig gikk dette veifaret fra Jonsklosteret (ved dagens Tårn plass) via det som etter hvert ble til hhv. Store og Lille Markevei, og videre langs Ytre Markevei på østsiden av selve høydedraget. Gateløpet som i dag bærer navnet Markeveien, fra Torgallmenningen over Smørsbroen til Klostergaten, ble først anlagt etter bybrannen i 1916. **Haugeveien**, som nok opprinnelig nærmest var en kjerrevei fra Klosteret (Munkeliv) langs ryggen av Nordnes, avløste (etter at den ble opprustet omkring 1850) Ytre Markeveien som hovedatkomst til forsvarsverkene på Fredriksberg. Den ytre delen av Haugeveien, langs Chr. Campbell Andersens reperbane, ble brukt som en del av reperbaneanlegget og ble først en virkelig gate fra 1890-tallet. **Nordnesbakken** forbinder Haugeveien med **Nordnesgaten** og ble anlagt allerede rundt 1814 Disse fikk sitt offisielle navn i 1857. Lenge ble Nordnesbakken kalt Griegebakken etter Peter Lexau Grieg, en tidligere eier av reperbanen. Også **Nordnesveien** ble anlagt gjennom den selvgrodde trehusbebyggelsen i strøket i første del av 1800-tallet, den ble navnsatt offisielt i 1882.

Dagens gangveinett innenfor det opprinnelige befestningsområdet er stort sett et resultat av den parkmessige opparbeidelsen av Nordnesparken i siste del av 1800-tallet. En sammenlikning av kartene fra hhv. 1896 og 1883 (se fig. 6 og fig. 7) viser hvordan hovedferdselsåren gjennom parken på Nordnespynten ble lagt over de tidligere skansene/jordvollene der de opprinnelige kanonbatteriene ble satt opp på 1600-tallet. Verken denne veien eller veien videre mot den sørlige delen av parkområdet (fra Nordnes sjøbad til Fredriksberg) har noen gang fått et offisielt navn, men ble lenge kalt for «Nyeveien» både på enkelte kart og offisielle dokumenter ⁶.

Figur 5: Parti fra "Nyeveien" mellom Fredriksberg og Nordnespynten. T.h. ser vi «Katten» og mot fjorden de to sjøbodene «Nordnesboder 10 og 11», (se kartet på neste side) som begge måtte vike plassen for Nordnes sjøbad.

Foto: Knud Knudsen
ubb-kk-nnx-0058
(ca.1895)

⁶ Mons Kvamme: Nordnes – beretninger fra en gammel bydel, s.88 (Bodoni forlag 2022)

Figur 6: Kartutsnitt fra bykart fra 1896 i målestokk 1:2000. Veien gjennom parken ble delvis etablert på de gamle skansene

Figur 7: Tilsvarende kartutsnitt som viser situasjonen før etableringen av parken. Bykart fra 1883, målestokk 1:5000..

9. Nordnesparken

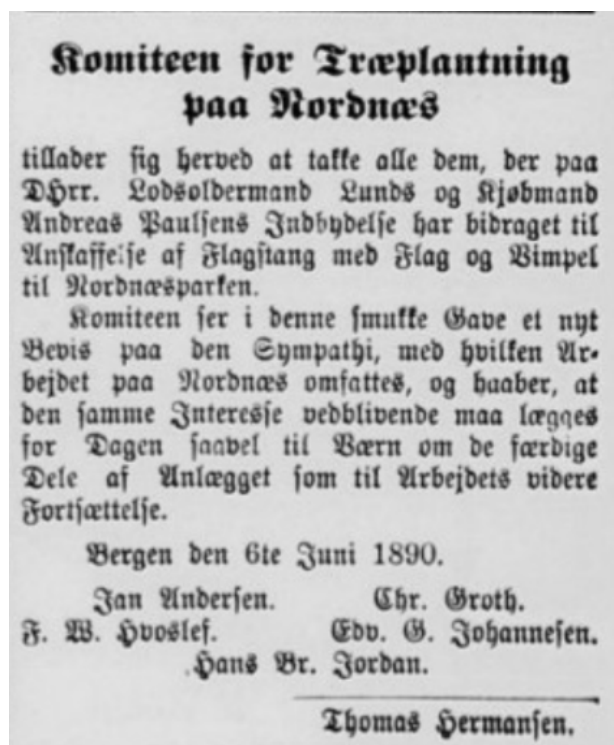
I siste halvdel av 1800-tallet slo folkepark-ideen igjennom for fullt i Norge i en tid preget av sosiale reformer på denne tiden, som også kom til uttrykk gjennom Sunnhetsloven av 1860. I Bergen manifesterte folkepark-ideen seg med de tre betydeligste av byens parkanlegg: Byparken (1865), Nygårdsparken (1882-85) og **Nordnesparken** (1888-89).

I dag er det vanskelig å se for seg hvor trangbodd sentrumsområdet i Bergen var før den store byveksten i etterkrigstiden. Boligstørrelsen var langt mindre enn i dag. Tallet på innbyggere i byen var i 1877, før Domkirkens og Korskirkens landsogn ble innlemmet i byen, 34 388 ⁷. Det tilvarende folketallet i dette området er i dag ca. 23 000. Dessuten var andelen barn og unge mye større enn i våre dager. Skolene var overfylte og svært få av byens barn i førskolealder oppholdt seg i barnehager på dagtid. De færreste hadde et organisert fritidstilbud. Behovet for og bruken av parker og friarealer var derfor langt større enn i dag selv om gater, smitt og smau i stor grad tjente som oppholdsareal..

Som initiativtaker til Nordnesparken regnes Edvard Germanus Johannesen (1848-1922) gjennom stiftingen (1887) av «*Komiteén for træplantning på Nordnes*» der Johannesen var formann og pådriver. Det Nyttige Selskap bidro med finansiering. Arbeidet ble ledet av gartner A. O. Carlsen fra Nygårdsparken. Vi har vært i kontakt med Byarkivet, men har ikke klart å frembringe opplysninger om at det forelå plantegninger av den opprinnelige parken. Dette er en følge av at parken ble til gjennom et privat initiativ, og at arkivet etter Komiteén for træplantning på Nordnes aldri er blitt avgitt til Byarkivet.

Parken ble, i tråd med tidens idealer, utformet som en landskapspark (*se faktaboks side 18*) med terrengtilpassede spaserveier, utsiktspunkter samt trapper og murer i naturstein. Allébeplantningen og spaserveienes plassering er stort sett uforandret både i parkens nordlige og sørlige del. Turveiene i den nordlige delen av parken ble i stor grad lagt der de opprinnelige skansene/vollene som utgjorde befestningene var plassert. Den såkalte «Valen» var f.eks. en militær skanse anlagt under Napoleonskrigen ⁸.

Nordnesparken ble opparbeidet parkmessig frem til Fredriksberg, slik den fremdeles er i dag. Den sørlige delen av parken og festningen (69 750 m²) som i dag har gnr.165, bnr. 527, ble oppmålt, fradelt og overdratt fra Staten til Bergen kommune i 1895 for kr. 12 000,- ⁹.

Figur 8: Faksimile fra Bergens tidende, 7.juni 1890 viser et eksempel på hvordan "Komiteén for træplantning på Nordnes" fikk finansiert etableringen av parken med private gaver.

⁷ [Bergen – Wikipedia](#)

⁸ Mons Kvamme: Nordnes – beretninger fra en gammel bydel, s.67-80 (Bodoni forlag 2022)

⁹ Oppmålingsarkivet, Byarkivet **BBA/A-0983/Kka/L0014** (gnr.165 bnr.527) og **BBA/A-0983/Kka/L0059** (gnr.165 bnr.430)

Figur 9: Den 10 meter høye Totempelen i Nordnesparken fikk Bergen i gave fra vennskapsbyen Seattle i anledning Bergens 900-årsjubileum i 1970. Foto: Byantikvaren 2022

I den sørlige delen av parken ble Nordnes Folkeskole oppført i 1903 og Bergen sjømannskole i 1904. Komitéen trakk seg i protest i 1902 etter at det oppstod strid om byggeplanene for Sjømannskolen.

Bergen kommune overtok fra 1.mars 1919 ¹⁰ det videre ansvaret for parkdriften i hele parken – basert på en leieavtale med Staten der kommunen betalte kr. 2000.- årlig ¹⁰. Staten stod nemlig fortsatt som eier av parkens nordlige del (det opprinnelige forsvarsanlegget «Nordnes Retranchement») helt frem til en endelig avtale om kommunal overtagelse ble inngått i 1938 ¹⁰. Denne avtalen hadde en klausul om at Staten senere skulle ta ut en egnet tomt (inntil 10 dekar) for «fiskeri-administrasjonen» innenfor parkområdet, og en parsell som var fradelt til dette formålet i 1922 kunne derfor slettes i 1939 (se kap.11).

Parken ble helt fra starten av et yndet samlingssted for ungdom, og den tidligere ekserserplassen foran depotet ble en populær lekeplass og idrettsplass

for både barn og unge, opparbeidet 1896-97 ¹⁰. Det ble sommerstid arrangert promenadekonserter i parken, men ikke «*paa de Aftener Veiret er mindre gunstig*» ¹¹. Fra starten var parken også et populært sted både for «*kontemplasjon og promenader*».

I første del av 1900-tallet forelå det planer for etablering av et bymuseum i Nordnes-parken, men bybrannen i 1916, som førte til bygging av «husville-barakker» i hjertet av parken, satte en effektiv stopper både for lek/idrett og for dette museet, som etter hvert ble lokalisert på Elsesro (1934), og åpnet for publikum i 1949 under navnet «*Gamle Bergen museum*».

Kartforretning for parkeiendommen «*Nordnesparken Nr.1*» ble avholdt 6/11-1939 (se fig.10 på neste side). Arealet ble regulert til parkformål først i 1946 gjennom den nevnte «**regulering av østre del av Nordneshalvøya**» ([arealplan-ID 10090000](#), se fig.23). Nordnesparken har høy kulturhistorisk verdi og høy verneverdi og parken er registrert som kommunalt listeført kulturminne med [kulturminne-ID 244428](#).

¹⁰ Bergen kommunes forhandlinger nr.156-1938

¹¹ Bergens tidende, ulike annonser om promenadekonserter fra 1890-tallet

Figur 10: Målebrevkart slik det fremstår etter kartforretningen over «Nordnesparken Nr.1» som ble avholdt 6/11-1939.
Kilde: Oppmålingsarkivet BBA/A-0983/Kka/L0048

Figur 11: Nordnesparken fotografert i mellomkrigstiden av [Olai Schumann Olsen ubb-so-1086](#)

Landskapspark

Den romantiske landskapsstilen kom som reaksjon på barokkens høye idealer; det var et opprør mot symmetri, rette linjer, klippede og tuktede trær og mot alt som smakte av tvang og pompøs arkitektur. Løsenet ble "tilbake til naturen". Stilen krevde store arealer, slyngede stier, naturlig plasserte tregrupper og store, rolige gressflater. Busker og mektige trær var viktige i den romantiske landskapsparken. Stiene ble kantet med kratt og buskas. Hensikten var å etterligne naturen, men også å gjøre det spennende, man skulle ikke vite hva som skjulte seg bak neste sving. Mange nye busker ble introdusert.

Trærne og buskene kranset de større gressengene, som ble slått. Dermed ble de store gressflatene holdt åpne. Her var det viktig å ha et friskt og frodig grønnsvær, også under de store, skyggefulle trærne. Man importerte derfor gjerne spesielle frøblandinger fra utlandet, og hagestilen brakte derfor med seg en ny og egen parkflora som mange steder har holdt seg mer eller mindre helt opp til våre dager.

Teksten over er hentet fra [Tusenårshagen: Den romantiske landskapshagen \(consideratecandidum.com\)](#)

10. Bebyggelsesstruktur

Bygninger kan plasseres i ulike forhold til omgivelsene, noe som gir ulik karakter til kulturmiljøene. Gjennom Bergens historie har bygningsmassen blitt ordnet på ulike måter vi kaller bebyggelsesstrukturer. Av sammenhengende bebyggelsesstrukturer på Nordnes, dominerte den selvgrodde trehusbebyggelsen mellom sjøbodrekken og det opprinnelige festningsområdet, mange av disse små trehusene var boliger med verksted eller butikklokaler i murte kjellere eller på gateplan. Deler av området er definert som brannsmitteområde (se vedlegg 14.4).

Sjøbodene på Nordnes

Den kulturhistoriske konteksten for etableringen av sjøbodene er beskrevet i Kulturmiljøplan for Bergen, i kapittelet «[Havnebyen](#)». Den tidligste havneaktiviteten ble etablert langs nordøstsiden av Vågen (Bryggesiden). Etter hvert ekspanderte aktiviteten til sørvestsiden av Vågen (Strandsiden). De eldre sjøbodene omtalt nedenfor som ligger vendt mot innseilingen til Vågen (med unntak Nagelboden 12) er regulerte til bevaring, se arealplan-ID [5140000](#) og [5240000](#). Bodene langs Strandsiden fra Tollbodallmenningen til ytterst på Nordnespynten var frem til 2. verdenskrig fortsatt en tilnærmet sammenhengende rekke, med mellomliggende hoper for nødvendig lasting og lossing.

Nagelgården, Hellandsgården og Tvedtegården

Vi har trukket grensen for det undersøkte området sør for **Nagelgården** som er den østligste av sjøbodene fra 1700-tallet på Strandsiden innenfor Nordnesbodene som fortsatt delvis står. Også deler av **Hellandsgården** og mye av **Tvedtegården** er bevart, den sistnevnte er ifølge SEFRAK-registeret «den eneste velbevarte sjøbod fra 1700-tallet uten store endringer på Strandsiden». Riksantikvaren uttalte følge samme kilde i 1982 at «*Nagelgården er den eneste gjenstående av*

Figur 12: Omrissene markerer den bevarte sjøbodstrukturen som gjenstår av Nagelgården (blå) Hellandsgården (grønn) og Tvedtegården (rød). De røde trekantene viser SEFRAK-registrerte bygninger der deler kan dateres før 1850, mens gule trekantene viser bygninger med datering 1850-1900. Bakgrunnsbilde er flyfoto fra 1951.

gårdsrekkene på Strandsiden som står igjen i sin fulle lengde» – som kjøpmannsgård med både bolighus og sjøbod/pakkhus. Disse tre gårdene ble sannsynligvis reist i årene etter bybrannen i 23.juli 1756 som ødela nesten all bebyggelse på Strandsiden.

Området ble også sterkt rammet av hendelser under 2.verdenskrig (se kap.12 og kart fig. 69). Sjøbodene slik de står i dag er i stor grad gjenreiste bygninger etter disse hendelsene. Sjøbodene/ pakkhusene har høy kulturminneverdi både som enkeltbygninger og som del av kulturmiljøet. Trehusbebyggelsen i tilknytning til disse tre sjøbodene er også delvis bevart, og bærer adressene Sliberget og Bekketomten (se side 24).

Nagelgården 12 / C. Sundt gate 65 er sannsynligvis i sin helhet gjenreist «i ny drakt» etter 1945, men dagens bygg *kan* stå på bolverket av den opprinnelige sjøboden fra slutten av 1700-tallet (se fig.12).

Nordnesbodene 1 og 2

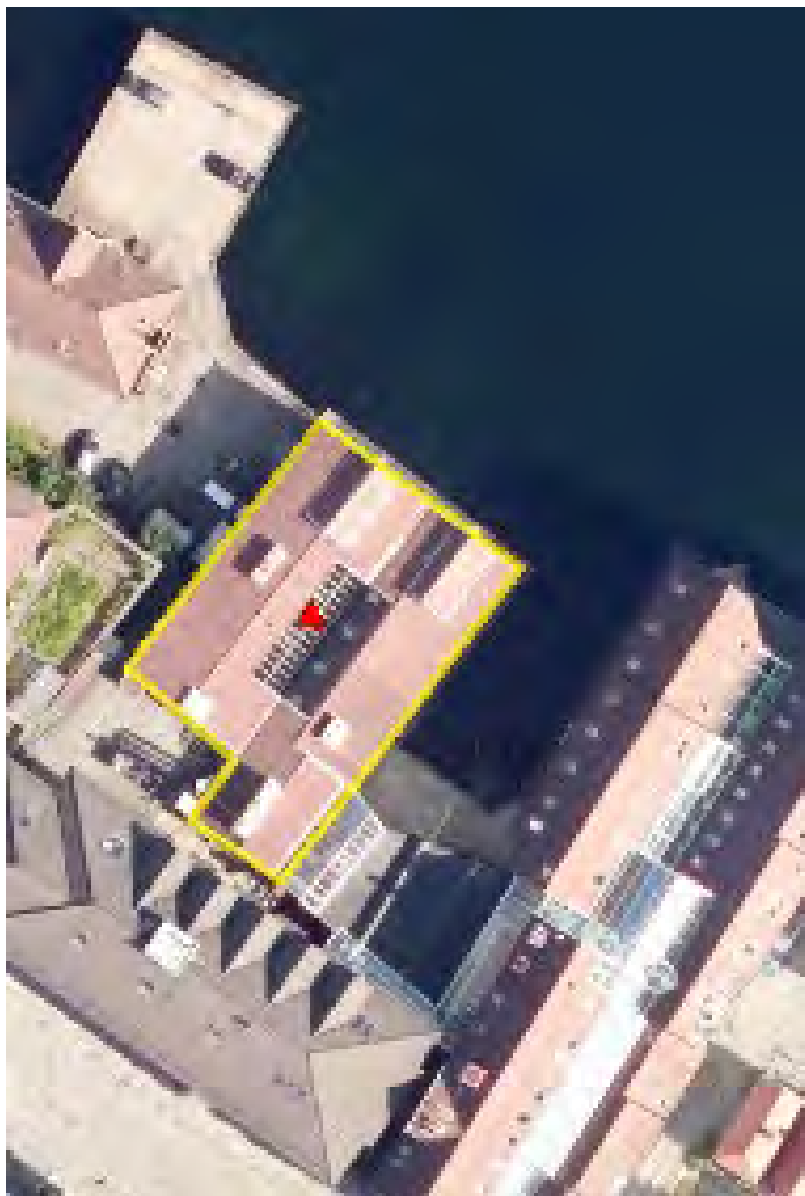
Nordnesbodene 1 og 2 fremstår i dag som én sammenhengende bygning (sammenbygget i 2. etasje) med adresse Nordnesbodene 2. Bygget inngår i en større sammenbygget bygningsmasse som disponeres av Fiskeridirektoratet.

Om Nordnesbodene 1-2 unnslopp bybrannen i 1756 er usikkert, men byggetidskode i SEFRAK er likevel oppgitt til 1725-1749. Bygningene ble imidlertid sterkt skadet av hendelser under 2.verdenskrig, se kap.12.

Deler av bygningene er i dag refundamenterte til fjell på betongpilarer, og kun deler av bærende konstruksjonene, som opprinnelig var teljet laft, er bevarte. Bygningene har i dag først og fremst verneverdi som del av kulturmiljøet på Nordnes og som en del av det historiske sjøbodmiljøet i Bergen havn.

Nordnesbodene 3-8

Denne sjøbodrekken ble reist under høykonjunktorene på tidlig på 1800-tallet. De er representative for ekspansjonen av havnebebyggelsen utenfor det tradisjonelle havnebassenget. Dette var nemlig fullt utnyttet fra 1700-tallet og ekspansjonen måtte derfor skje i mer utilgjengelige områder, som langs denne steile og værutsatte strandlinjen mot Byfjorden. På tomter med bratt strandsoner som dette, ble sjøbodene gjerne liggende med langsiden langs sjøen, noe som ellers er uvanlig for Bergen ¹².

Figur 13: Nordnesbodene 1 og 2 markert med gult omriss. Rød trekant indikerer SEFRAK-registrert bygning. Bakgrunnsbildet er flyfoto fra Grunnkart Bergen.

¹² Det antikvariske register for Bergen, sone 3 – Fra Nordnespynten til Vaskerelven

Figur 14 (t.v.): viser Nordnes slik det fremstår på et bykart fra 1829. Vi ser at rekken av Nordnesbodene (nr.1-8) nedenfor festningsverket allerede var etablert på dette tidspunktet..

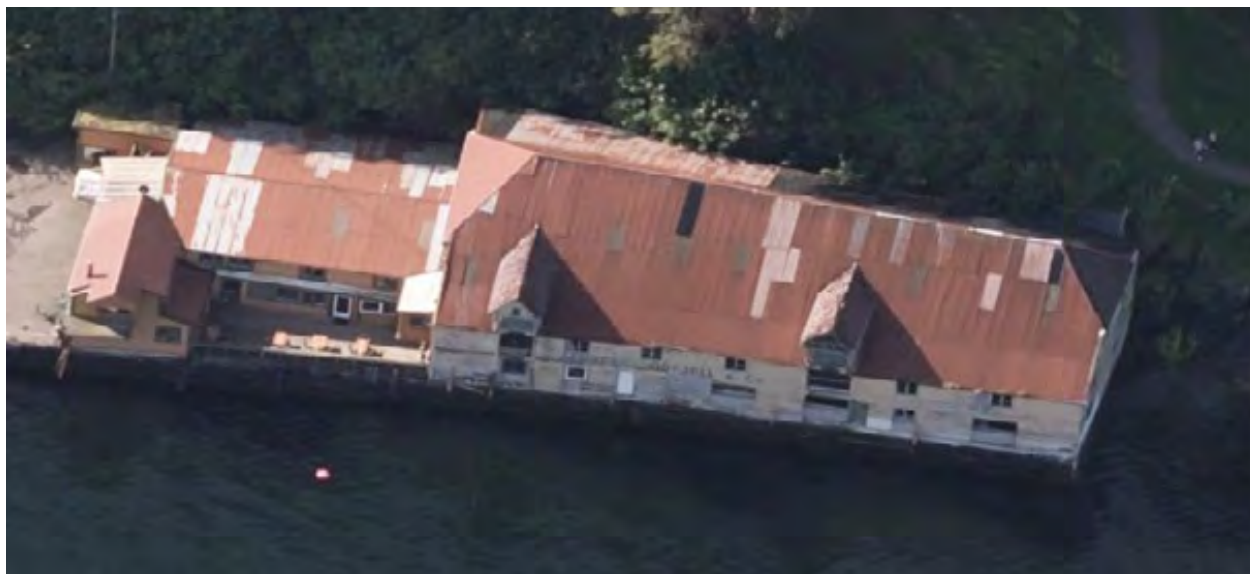
Nordnesbodene 3-5: Den eldste sjøboden i denne rekken og ser ifølge historiske kart ut til å ha blitt oppført allerede rundt 1750 (se festningskart fra 1752, fig. 60), men de tre bodene som står i dag antas alle å være oppført 1800-1835. Nr. 4 og 5 ligger på grunn tidligere bygset fra Staten (militærvesenet), i dag Staten v/Fiskeridirektoratet. Nr. 5 og 6. brant i 1989, kun nr.5 er blitt gjenreist. Alle disse tre sjøbodene er endret både fasademessig og innvendig siden

byggeår, men de har fortsatt høy verneverdi både som enkeltobjekter og som del av et samlet kulturmiljø. Bakbygningen ved nr.4 er oppført i tegl ca.1910 og ombygget til hybler i 1996. Fryselageret bak nr.3 er fra 1994. Begge disse to bakbygningene har liten kulturminneverdi som enkeltobjekter, men høy som en del av kulturmiljøet.

Figur 15: Nordnesbodene 3-5 sett fra nord. De tre bygningene er i dag sammenkoblet og ombygget til kontorformål. Eier av bodene O. Bratland A/S, tidligere funksjoner er bl.a. kjølelager, sildesalteri og kortevare-forretning. Bygningene med bruksareal 4 760 m² er i dag utleid til Havforskningsinstituttet. Flyfoto 24.07.2019, gjengitt med tillatelse fra © 2021 Blom.

Nordnesbodene 7-8: Bodene på denne eiendommen ser ut fra historiske kart ut til å være reist i tidsrommet 1800-1820. Fstekontrakt med Staten (militærvesenet) er fra 1806, og grunnen eies fortsatt av Staten, i dag v/Fiskeridirektoratet. Den eldste sjøboden er i svært dårlig forfatning både som et resultat av stor værpåkjening og pga. manglende vedlikehold. Verneverdien er høy som enkeltobjekt og høy som del av et samlet kulturmiljø. Denne sjøboden antas å være den opprinnelige fra tidlig på 1800-tallet. Den sørligste delen av nr.7 er imidlertid reist i 1950 for Andreas Odfjell og Co A/S som på denne tiden eide både nr.7 og 8. Nybygget erstattet en eldre, smalere eldre bygning. De bærende konstruksjonene er i den nye delen er vanlig stenderverk – ikke tømmer som i den eldste. Den nyeste delen er ombygd en rekke ganger etter 1950 og har lav verneverdi som enkeltobjekt, men høy som del av et samlet kulturmiljø.

Figur 16: Nordnesbodene 7-8 fremstår i dag som én sammenhengende sjøbod (bygningsnummer 139288955). Den lavere delen av nr. 7 (til venstre) er oppført ca.1950 er i nyere tid blitt drevet som et spisested under navnet «Nordnes ende», i dag er det tatt i bruk som hybelhus. Flyfoto tatt 24.07.2019, gjengitt med tillatelse fra © 2021 Blom.

Nordnesbodene 12 / Nordnesparken 20

Dette er to sammenbygde boder fra første del av 1800-tallet. Den opprinnelige bygningen vises på litografier av hhv. J. C. Dahl fra 1810 og av J. F. L. Dreier fra 1817. I folketellingen 1910 er Nordnesbodene 12 omtalt som «et almideligt Pakhus» og ubebodd. Etter en hovedombygging i 1982 er pakkhuset omgjort til bolig og adressen er i dag Nordnesparken 20. Bygningen er så sterkt ombygget at den antas kun å ha verneverdi som en del av kulturmiljøet.

Figur 17: Tidligere Nordnesbodene 12 har i dag adresse Nordnesparken 20. Det tidligere pakkhuset vi ser på bildet ble ombygget til bolig i 1982. Bilde fra Byggesaksarkivet BBA/A-0540/H/Ha/Haa/L0160

Figur 18: Utsnitt av Bergensprospektet fra 1740. Her ser vi at fortifikasjonene på Fredriksberg (3) og Nordnes retranchement (4) utgjorde det som var av bebyggelse innenfor området dette kulturminnegrunnlaget beskriver. Ingen sjøboder var bygget langs strandlinjen ved Sjøtønne. Kilde: Reproduksjon, kart fra Universitetet i Bergen. [ubb-bs-fol-01052](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:bs-fol-01052)

Den selvgrodde trehusbebyggelsen

Med selvgrodd bebyggelse menes områder som er bebygget uten overordnede planer eller byplanprinsipper. Tomtestørrelse og husets plassering på tomten følger gjerne ikke noe definert mønster, og bygningene er reist etter «tidens skikk», gjerne preget av gjeldende stilmoter.

Langs Nordnesveien og Nordnesbakken, samt i Bretterne, Bekketomten og Sliberget finnes den siste delen av den selvgrodde trehusbebyggelsen ytterst på Nordnes, gjenreist etter at området brant i 1756. Bergensprospektet fra 1740 (se fig.18) viser at området var bebygget på tilsvarende måte før brannen.

Tre av bygningene, **Sliberget 1, 2 og 3** er, i likhet med de nevnte sjøbodene, reist like etter brannen i 1756 og alle tre er vedtaksfredet, se [kulturminne-ID 87161](#) [kulturminne-ID 87160](#) og [kulturminne-ID 87159](#). Navnet Sliberget er ifølge Bergen byleksikon første gang nevnt i 1750.

Bekketomten 1 og 2 er også SEFRAK-registrerte bygninger, den første fra siste del av 1700-tallet, siste er fra første halvdel av 1800-tallet basert på tolkning av Høeghs generalkart fra 1848 i målestokk 1:2000. De to bygningene har høy kulturminneverdi både som enkeltbygg og som deler av kulturmiljøet. Området er regulert til bevaring, se arealplan-ID [5240000](#). Navnet «Bekketomten» knytter seg til en bekk over Nagels eiendom og ble offisielt vedtatt 1887.

Figur 19 (t.v.) Omrissene markerer bevart, selvgrodd trehusbebyggelse på Sliberget (rosa) og Bekketomten (oransje). De tre førstnevnte bygningene er vedtaksfredete. Røde og gule trekanter representerer SEFRAK-registrerte bygg, datert henholdsvis før og etter 1850. Bakgrunnsbildet er flyfoto fra 1951

Trehusbebyggelsen langs **Nordnesveien, Nordnesbakken og Bretterne** ble også gjenreist etter bybrannen i 1756. Flere av bygningene er omtalt i de eldste branntakstene fra 1760-årene. Kartet på neste side (fig.20) nedenfor viser den gjenstående eldre trehusbebyggelsen i det undersøkte området. Forhagen ved Nordnesbakken 1-3 er et kommunalt listeført kulturminne, se [kulturminne-ID 108839](#). Bygningene har svært høy eller høy verneverdi både som enkeltobjekter og som del av det samlede kulturmiljøet. Området ved Bretterne og Nordnesbakken er regulert til bevaring, se [arealplan-ID 11690100](#). Bretterne er ifølge Bergen byleksikon «*et gammelt gatenavn som har sammenheng med at rennesteinen i dette smauet var dekket med trelemmer, fordi smauet fulgte den øvre siden av St. Pauls kirkegård, et fuktig område.*»

Trehusbebyggelsen beskrevet ovenfor inngår i områder angitt som kulturmiljø av nasjonal interesse i [Riksantikvarens NBI-register](#) og i hensynssone H570_2 og bestemmelsesområde #4 i kommuneplanens arealdel.

Figur 20: Kart som viser eldre tre- og murhusbebyggelse på Nordnes (formålsbygg unntatt). Kart fra Byantikvaren, 2022

Murgårdbebyggelsen

Murgårdene i Bergen har fått lite oppmerksomhet som verneverdig bebyggelse i konkurranse med den unike urbane trehusbebyggelsen. Murgårdsstrøkene har et tydelig preg av tidlig byplanmessig regulering og fine estetiske kvaliteter som fortjener å bli løftet frem. Mange murgårder var arkitekttegnete, men også flere byggmestre var aktive i byggemarkedet med mer katalogpregete hus. Murgårdene ble reist med «bergensk hulmur», oftest med trebjelkelag mellom etasjene. Fasadene ble pusset. Stukkatur og dekor var i mørtel, sement eller gips og i stor grad basert på former og sjablonger som ble hentet som katalogvarer fra rundt i Europa eller kopier av slike.

Murgårdene som ble reist på den nedlagte St. Pauli kirkegård og murgårdene langs Haugeveien, Abels gate, Observatoriegaten og Sparresgaten er alle bygget mellom 1890 og 1900, og videre planer for utbygging stoppet opp etter boligkrakket i 1899. Murgårdene har relativt rik ornamentering, og mange har sine originale smijerns-balkonger i behold. Vinduer er i all hovedsak skiftet etter 1980, men mange av de opprinnelige gatedørene er bevarte.

I Kommunedelplan for sentrum er Haugeveien 13A-B (gnr.165 bnr.456) og Haugeveien 13C (gnr.165 bnr.455) klassifiserte som bygninger med antikvarisk verdi klasse B (hentet fra Det antikvariske register for Bergen, sone 3). Kvartalet på den nedlagte St. Pauli kirkegård mellom Nordnesbakken, Nordnesgaten, Tidemands gate og Bretterne er regulert til bevaring, se [arealplan-ID 11690100](#). Også de øvrige murgårdene i det undersøkte området har høy verneverdi både som enkeltobjekter og som del av kulturmiljøet. Murhusbebyggelsen inngår også i hensynssone H570_2 og bestemmelsesområde #4 i kommuneplanens arealdel.

Regulering av Nordnes

Allerede før krigen ble det også syslet med planer om å sanere den gamle bebyggelsen i sentrum, som ble sett på som både brannfarlig, uhygienisk og uhensiktsmessig. Et ikke vedtatt generalplanforslag, utarbeidet på slutten av 1930-tallet, la opp til 4-5 etasjers murhus i hele sentrum.

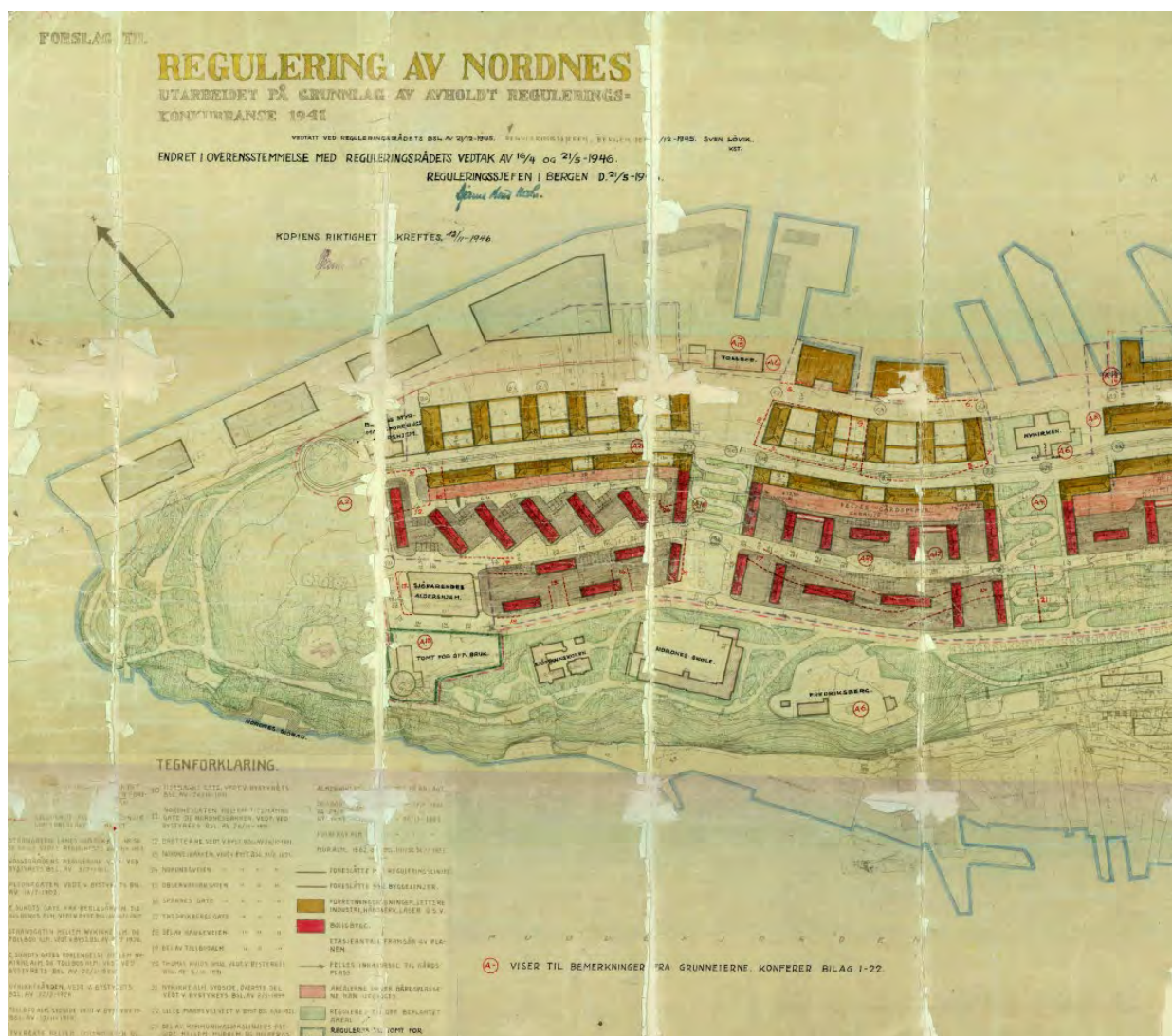
Figur 21: Faksimile fra Bergens tidende, 31.desember 1938. Her presenterer bygnings sjef Sverre Madsen den igangsatte generalplanen for Bergen. Madsen gjengir hvordan man i denne planen så for seg å erstatte «den gamle dårlige tre-bebyggelse» med kvartalsbebyggelse etter mønster fra 1916-reguleringen.

Figur 22: Vinnerutkastet i byplankonkurransen fra 1941 for Nordnes, "Fortid, nutid, fremtid" ble tegnet av arkitektene Carl Berner og Hans Paasche Thorne, Oslo. Faksimile fra "Byggekunst", 1943, vol.25 nr.1

Bergen kommune innbød i 1941, etter at 110 bygninger var blitt ødelagt av brann 15.juni 1940 (se kap.12), til en konkurranse om ny byplan for «Nordneshalvøen». Hensikten var «å søke bydelen Nordnes planlagt etter tidsmessige byplanprinsipper slik at den kan gjenreises arkitektonisk, trafikkteknisk og økonomisk til et vakkert harmonisk hele i pakt med Bergens tradisjoner».

Juryen bestod av bygningsjef Sverre Madsen (formann), rådmann Sverre Eyde, direktør Einar Lexow, reguleringsjef August Nielsen og arkitekt Bjarne Tøien. Det innkom hele 59 utkast og første premien gikk til «Fortid-Nutid-Fremtid» av Carl Berner og Hans P. Thorne, Oslo. Forslaget (se fig.22) endte opp i «**Regulering av Nordnes**», ([arealplan-ID 10090000](#), se fig.23). Planen ble stadfestet av Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet 27.november 1946.

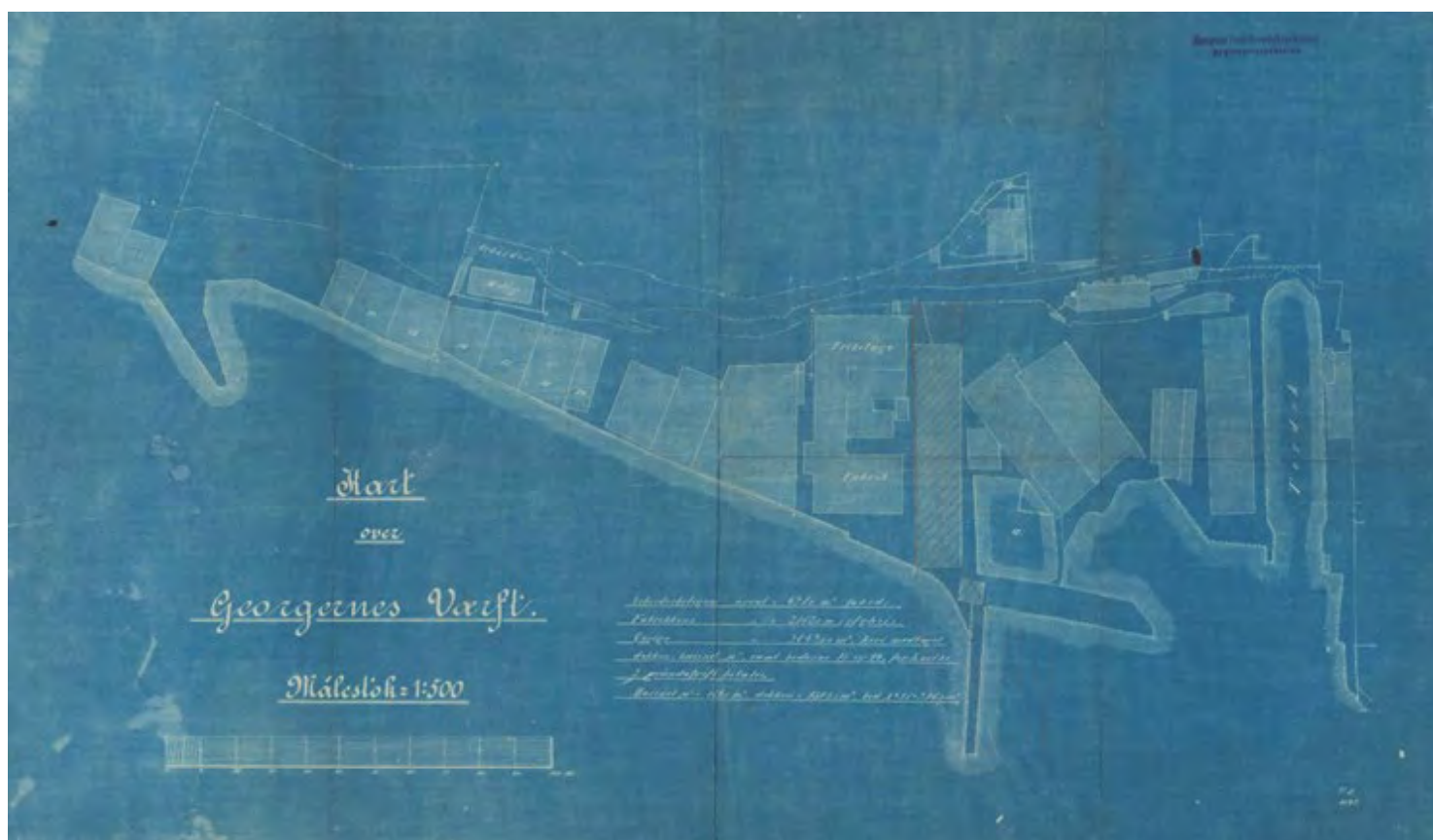

Figur 23: "Regulering for østre del av Nordnes" ble utarbeidet i krigsårene og stadfestet av departementet 27/11.1946. Dette var den første sammenhengende reguleringsplanen for området, som frem til dette i stor grad var uregulert/ selvgrodd. Kilde: Bergen kommune, planarkivet

De delene av Nordnes som ble ødelagt av eksplosjoner og branner under 2.verdenskrig eller som ble sanert i 10-årene etter krigen, ble langt på vei bebygget i henhold til denne reguleringsplanen. Området utgjør Bergens vesentligste andel av det som gjerne karakteriseres som *gjenreisnings-arkitektur* i Norge.

Georgernes verft

Området er grundig beskrevet i [Dikkedokken KU - Kulturminnedokumentasjon](#) (2015) utarbeidet av Asplan Viak for Dikkedokken AS i forbindelse med konsekvensutredning for [arealplan-ID 63850000](#). Dette er et næringsområde med historie som i hvert fall kan føres tilbake til etableringen av verftet i 1784. Området domineres i dag av Kulturhuset USF, Kjødehallene og av blokkbebyggelsen som ble reist rundt årtusenskiftet. Vi tillater oss likevel her å gjengi en tegning av verftsområdet fra 1897, og foto fra etter sardinfabrikken ble reist ca. 1915.

Figur 24 (over): Georgernes verft slik det fremstår på situasjonskart fra 1897, før sardinfabrikken ble reist (1915). Vi ser at området var preget av naust-/sjøhusbebyggelse, samt mindre industri- og verkstedsbygninger, blant annet en trikotasjefabrikk. Dessuten omfattet området en arbeiderbolig tilhørende verftet (grunnflate ca. 135 m²) plassert innunder Fredriksberg fort. Ingen av bygningene vist på situasjonskartet er bevart i dag, bortsett fra villaen (Galgebakken 4) ovenfor verftet. Kilde: Byggesaksarkivet BBA/A-0430/H/Ha/L0558

Figur 25 (t.v): Samme område som vist på kart fig. 24, fotografert av Ralph L. Wilson ca. 1915, like etter at Sardinfabrikken er oppført. Sjøbod-/naustmiljøet kommer tydelig frem i forgrunnen, og vi ser også taket av arbeiderboligen der det røyker fra pipene. Kilde: [ubb-wil-a-021](#)

11. Bygninger og anlegg

Bebyggelse i denne sammenhengen er stående bygninger med unntak forsvarsmessige anlegg og bygg som vi kommer tilbake til i neste kapittel. Flere av disse bygningene er gitt en detaljert og relativt fyllestgjørende beskrivelse i følgende kulturminnedokumentasjon: [Kulturminnerapport Nordnes Oppveksttun](#). Området ble regulert i 2013, se [arealplan-ID 62020000](#) for Nordnes Oppveksttun og [Kulturhistorisk rapport for kommunale skolebygg fra 1724 til 1979](#). Bygningene som inngår i denne arealplanen er ikke nærmere omtalt videre i dette kulturminnegrunnlaget, med unntak av Nordneshaugen repslageri / Nordnes barnehage. I dette kulturminnegrunnlaget vil vi fokusere spesielt på [Havforskningsinstituttet](#) og [Akvariet](#) på grunn av disse institusjonenes plassering innenfor det tidligere park- og lekeplassområdet.

Fiskeridirektoratet, Havforskningsinstituttet og Akvariet blir til

Etter Stortingets beslutning hadde Indredepartementet fra 1860 ansvar for «*de praktisk-videnskabelige fiskeriundersøgelser vedkommende saltvandsfiskerierne*». I 1893 overtok Johan Hjort som leder og organet ble i 1900 flyttet til Bergen ¹³. 15. oktober 1900 regnes som Havforskningsinstituttets stiftelsesdag. Da startet Norges Fiskeristyreelse sin virksomhet med Jens O. Dahl, Gabriel Westergaard og Johan Hjort i ledelsen. Fiskeristyrelsen ble omgjort til et ordinært fagdirektorat (*Fiskeridirektoratet*) i 1906, og Johan Hjort ble utnevnt til landets første fiskeridirektør. Under hans virke utviklet havforskningen seg til et eget fagfelt, både nasjonalt og internasjonalt. Rett etter krigen ble flere av direktoratets avdelinger omgjort til institutter, og i 1947 ble «*Fiskeridirektoratets Havforskningsinstitutt*» opprettet med Gunnar Rollefson som første direktør (1947–1969).

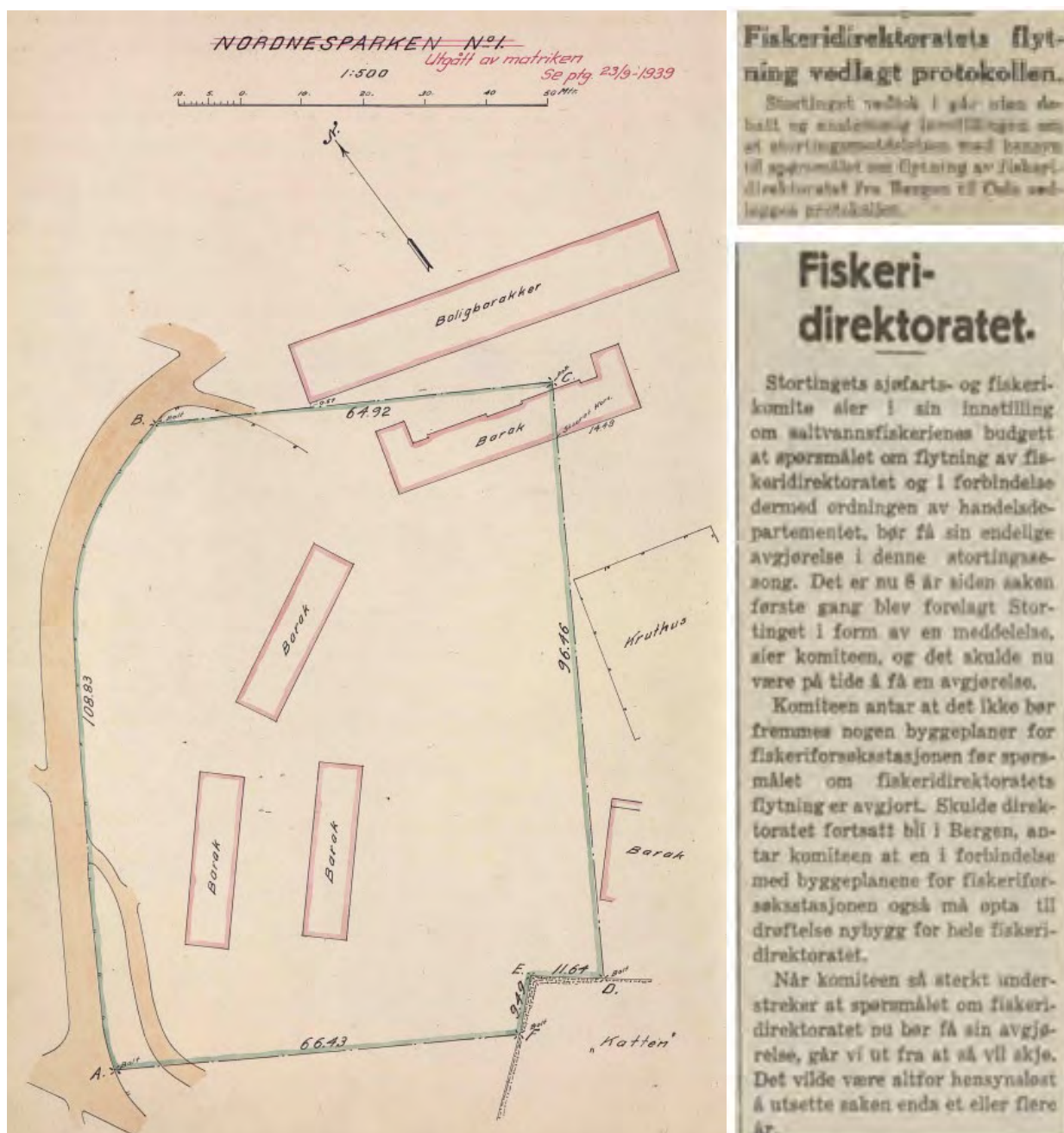
Det forelå planer om å etablere et nybygg for Fiskeridirektoratet allerede i mellomkrigstiden, og en 8 daa stor tomt vest for Krutthuset med adresse "Nordnesparken No 1" var blitt fradelt fra «*Militæretatens grund*» til formålet allerede i 1922. Fra 1931-32 pågikk gjentagende debatter i Stortinget om lokaliseringen av Fiskeridirektoratet som mange mente hørte hjemme i hovedstaden, men et flertall på 8 mot 3 i Sjøfarts- og fiskerikomiteen innstilte på å beholde direktoratet i Bergen. Eiendommen fra 1922 ble slettet ved en påtegning i matrikkelen i 1939, se også kap.9 ang. Bergen kommunes overdragelse av Statens eiendommer. Bergen fikk likevel beholde Fiskeridirektoratet, selv om 2.verdenskrig satte en foreløpig stopper for den videre planer for samlokalisering av fiskeriadministrasjonen.

Eiendommen, som i dag har matrikkelbetegnelsen gnr.165 bnr.511, hadde opprinnelig betegnelsen "*Nordnesparken Nr.2*" og var på 7,5 dekar. Denne statlig eide tomten (se fig.29) ble liggende litt mer midt i parken enn ved den første fradelingen i 1922. (se fig.26). En parsell av eiendommen ble fradelt i 1997 (bnr. 1097) for å gi plass til et tilbygg til Akvariet.

I reguleringsplanen for Nordnes som ble stadfestet i departementet i 1946 (fig.23) var det imidlertid ikke satt av areal til «fiskeriadministrasjonen» i Nordnesparken. Byggeplanene med den foreslåtte lokaliseringen i parken ble likevel tatt opp igjen etter krigen. En ny tomt ble endelig fradelt gjennom en kart- og delingsforretning 22.januar 1959. Her var det gjort plass både til Havforskningsinstituttet og Akvariet som siden 1955 hadde vært under bygging. På begynnelsen av 1950-tallet holdt *Fiskeridirektoratets havforskningsinstitutt* til i Fosswinckels

¹³ <https://no.wikipedia.org/wiki/Fiskeridirektoratet>

gate, i Vestre Torvgate og i et lite laboratorium i en tyskerbrakke på Nordnespynten (se fig.72). Målsetningen var imidlertid helt fra 1920-tallet å samle hele Fiskeridirektoratets virksomhet ytterst på Nordnes.

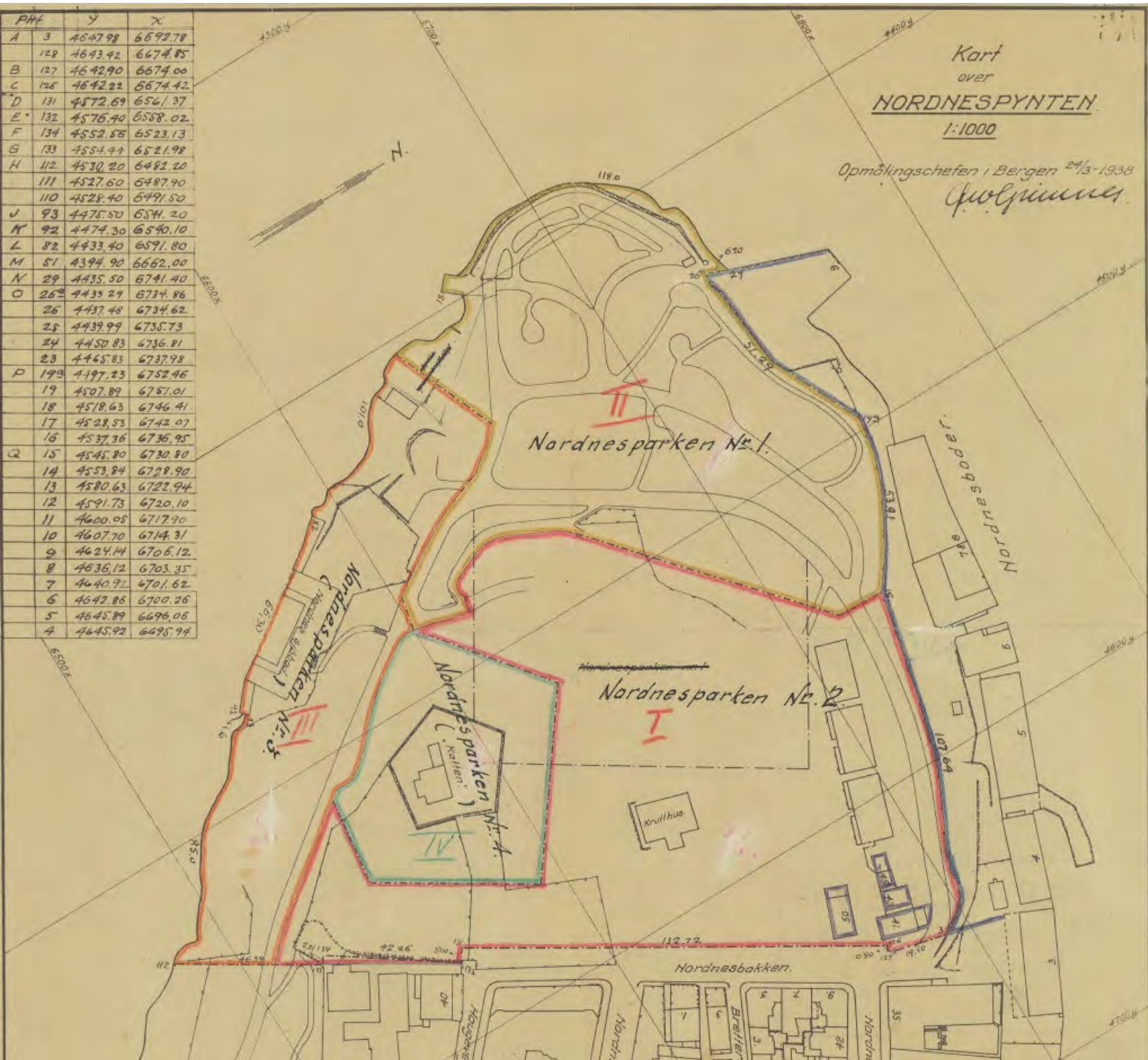

Figur 26 (over t.v.): Målebrevskart over den første tomten avsatt til fiskeriadministrasjonen som ble fradelte allerede i 1922, men denne utgikk som det framgår av påtegningen av matrikkelen i 1939. Vi ser at noen av de midlertidige «husvillebarakkene» etter bybrannen i 1916 var plassert i området nord og vest for Krutthuset. Kilde: Kart- og oppmålingsarkivet, Bergen kommune BBA/A-0983/Kka/L0027

Figur 27 (over t.h.): Faksimiler fra Bergens tidende hhv. 31.mai 1932 og 7.mars. 1939 ang. lokalisering av Fiskeridirektoratet i Bergen viser at et forslag om flytting fra Bergen til Oslo ble forelagt Stortinget allerede i sesjonen 1931-32 og debatten pågikk nesten helt frem til 2.verdenskrig brøt ut. Tidkrevende lokaliseringdebatter som dette er vi heller ikke ukjente med i dag.

Først i 1952 ble det utlyst en arkitektkonkurranse som arkitektene **Ola B. Aasness, Helge Simers og Hans Chr. Gaaserud** vant med forslaget "Chi dorme non piglia pesci" (Den som sover fanger ikke fisk", se fig.30). Nyanlegget ble tatt i bruk 1960 som første byggetrinn i en større

utbygging på Nordnes ¹⁴. Senere byggetrinn skulle inneholde kontorer for Fiskeridirektoratet, men med unntak av Nordnesgaten 33 (reist 1995) holder direktoratet fortsatt til i leide lokaler.

Figur 28: Ved ny-arronderingen av det tidligere statseide arealet i 1939 ble området delt opp i 4 parseller slik dette målebrevs-kartet viser. Arealet som omfatter Nordnesbodene 4 – 9 er angitt som «bortfestet» i dokumentet medfølger kartet der det også heter:

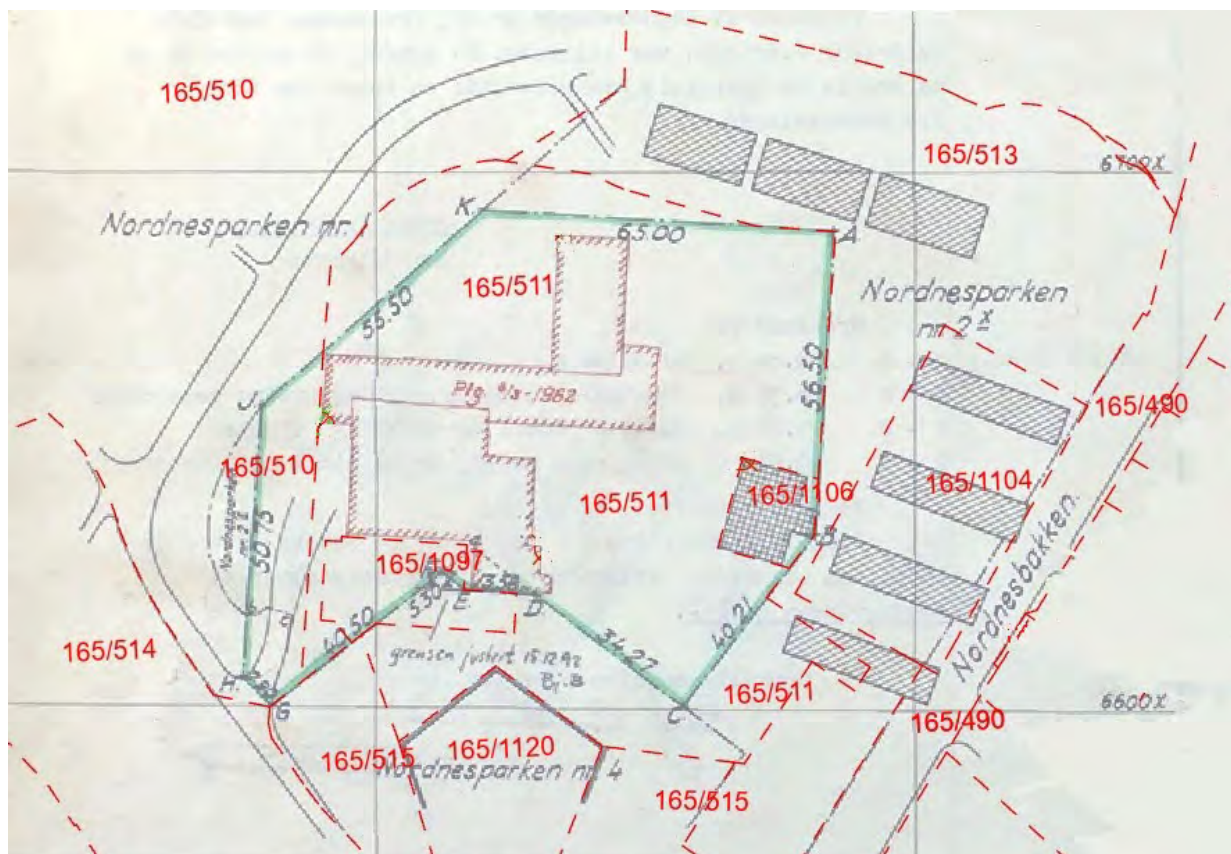
I: «Den del av arealet som i henhold til håndgivelsesdokument vedtatt av Bergen bystyre 21/11-1938 og senere vedtatt av Stortinget, er solgt mot betaling.»

II: «Parkarealet der ligger nordenfor den røde grenselinje og som er overdradd til kommunen gratis som park.»

Kilde: Byarkivet BBA/A-0430/H/Ha/L1455

¹⁴ Havforskningsinstituttets nettsider <https://www.hi.no/hi/om-oss/historikk>

Et tilleggsareal til bnr.511 kom til gjennom en grensejustering i 2001 mot parken i nordvest og gav plass til tilbygget til Havforskningsinstituttet som var under oppføring (godkjent 1996). Krutthuset ble liggende innenfor eiendomsgrensene fra 1959, men denne delen (bnr.1106) ble fradelt i 2001. Grunneiendommene som omfatter begge de to virksomhetene (gnr. 165 bnr. 511 og 1097) eies i dag av Statsbygg, men Akvariet drives som en stiftelse som også står som fester av bnr.1097.

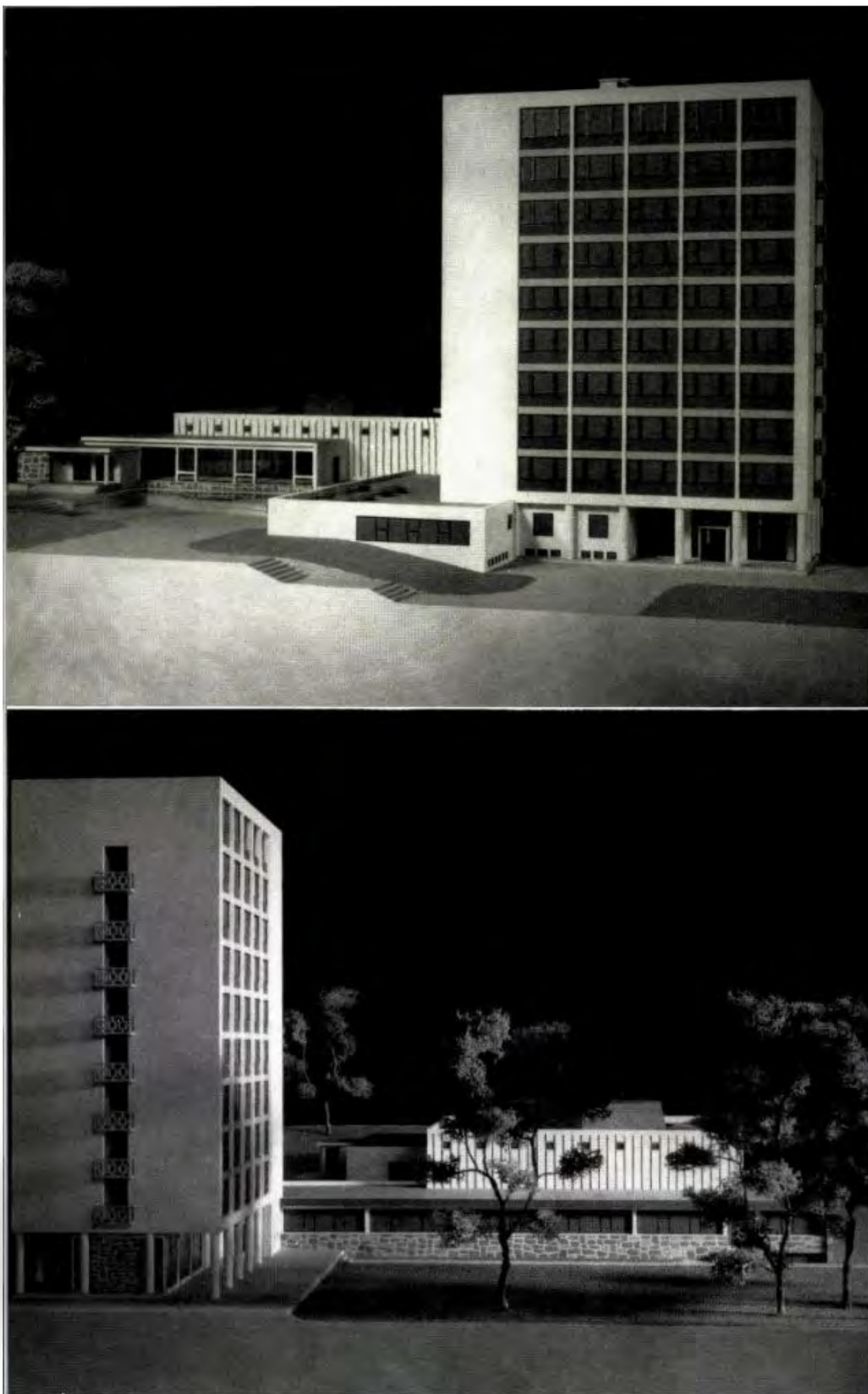

Figur 29: Målebrevkart for 1959 over eiendommen til Akvariet og Havforskningsinstituttet, vist sammen med dagens eiendomskart. (rødt). Vi ser at 4 av de midlertidige «husville-barakkene» etter bybrannen i 1916 fortsatt stod i området øst for Krutthuset (der parkeringshuset/idrettsplassen ligger i dag). Kilde: Kart- og oppmålingsarkivet, Bergen kommune

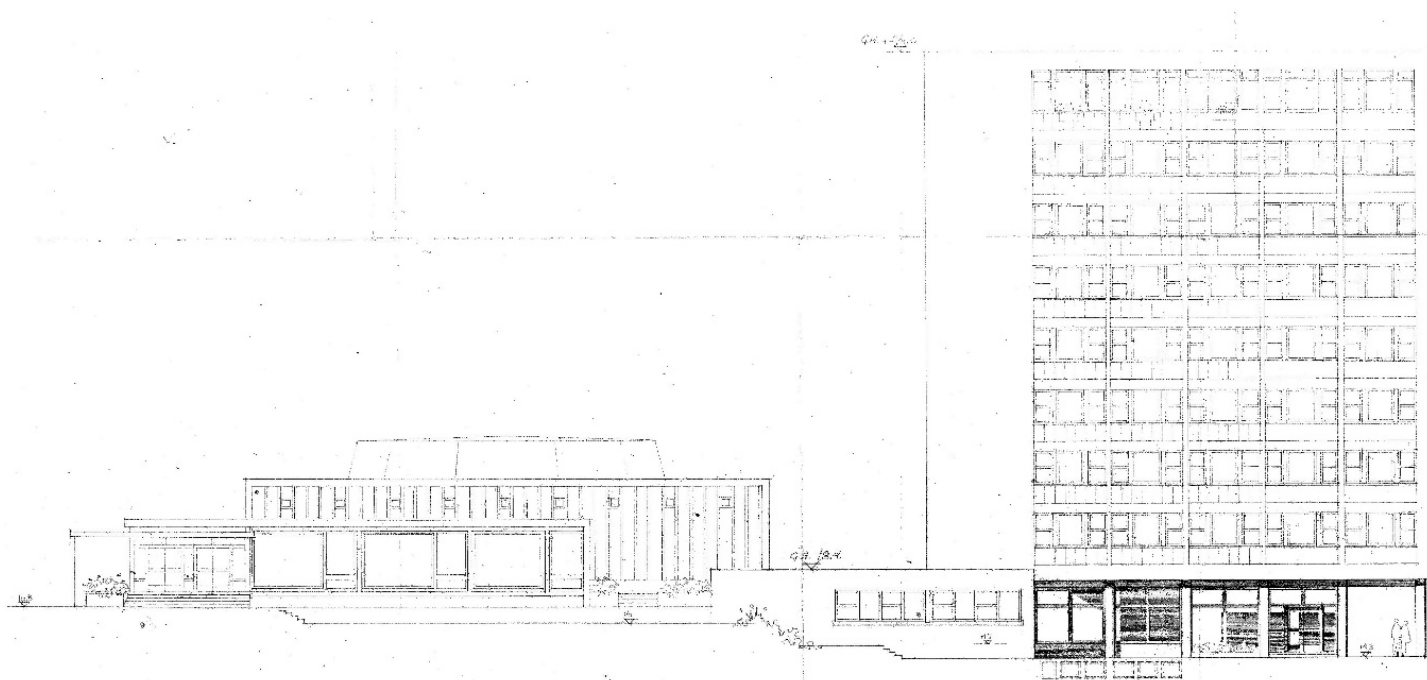
Byggingen av Havforskningsinstituttet og Akvariet

Det opprinnelige anlegget for Havforskningsinstituttet og Akvariet ble som nevnt ovenfor tegnet av arkitektene Aasness, Simers og Gaaserud i 1955, og stod ferdig i 1960. Anlegget ble oppført med et høyt og et lavt volum i samspill, høyblokken med ti etasjer og det lave med to etasjer og et noe lavere inngangsparti. Dette er helt i tråd med både modernismens og seinmodernismens arkitektoniske formspråk, der de geometriske formene er stramme og holdt i et knapt formspråk.

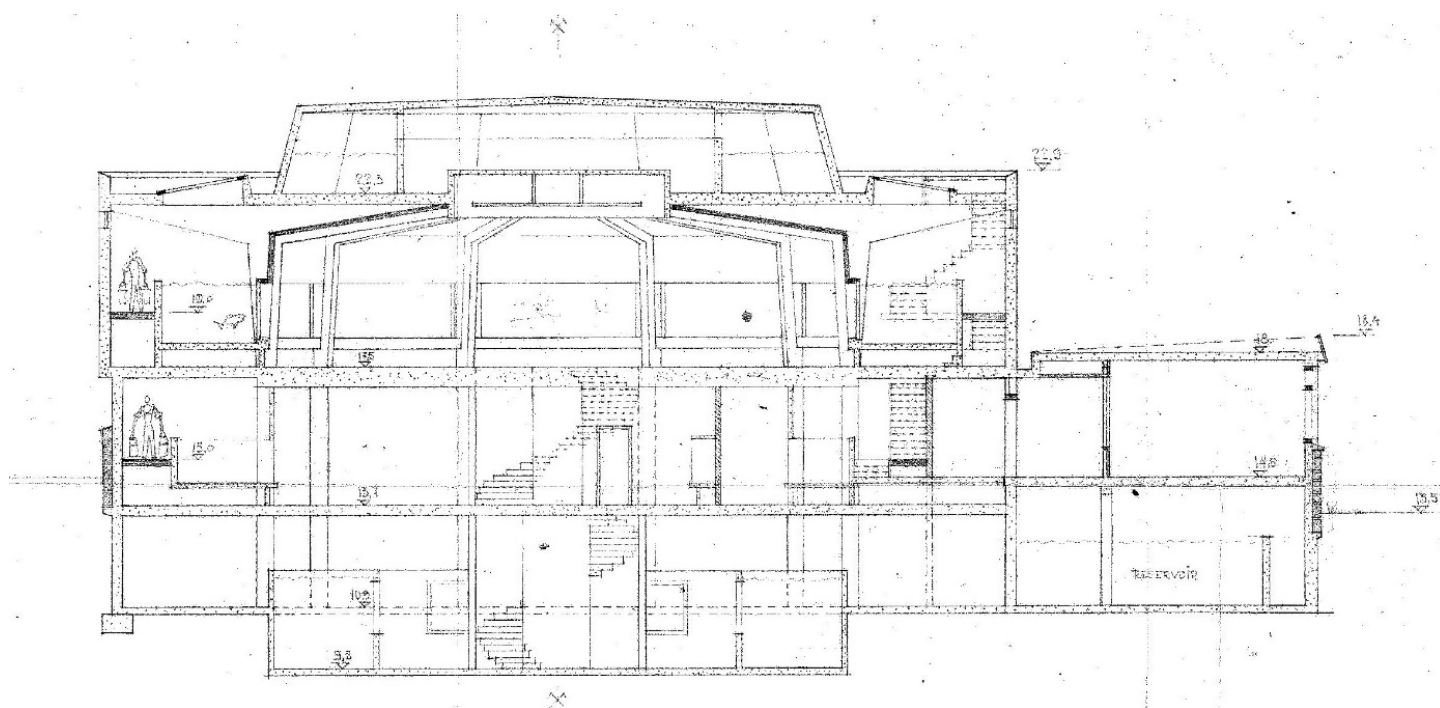
Høyblokken har tre åpne fasader i et demokratisk rutenett, kortvegg mot nord er en lukket fasade, med inntrukket midtparti, opprinnelig med små balkonger i hver etasje (se fig. 30). I dag er det etablert en rømningstrapp (en åpen spiraltrapp i metall) på denne fasaden. I kortveggen

Figur 30: Modell av Havforskningsinstituttet (høyhuset) og Akvariet: Arkitektene Aasness, Simers og Gaaserud..
Illustrasjon fra [Byggekunst: The Norwegian review of architecture. 1959 Vol. 41 Nr. 3 \(nb.no\)](#)

Figur 31: Havforskningsinstituttet og Akvariet, fasadetegning mot øst. Arkitekter MNAL Ola B. Aasness, Helge Simers, Hans Chr. Gaaserud, rev.10.9.1955. Kilde: Bergen kommune, Byggesaksarkivet

Figur 32: Akvariet, snittegning. Arkitekter MNAL Ola B. Aasness, Helge Simers, Hans Chr. Gaaserud, rev.12.9.1955. Kilde: Bergen kommune, Byggesaksarkivet

mot sør er det midtstilte, inntrukne balkonger i annenhver etasje. Den rommer kontorer og laboratorier for Havforskningsinstituttet, samt kantine og et større konferanserom i toppetasjen. På fasade mot vest er det en inntrukken balkong i to av vindusfeltene i øverste etasje. Hele konstruksjonen er reist i [plasstøpt betong](#). De lavere partiene er delvis utstyrt med natursteinsforblending. Brystningene i kontorblokken har utvendige, emaljerte, matte stålplater.

Bygningens første etasje er inntrukket og konstruksjonen hviler på søyler. Disse korresponderer med synlige søyler; fem på langsiden og fire på kortsiden.

Den klare logikken med det høye mot det lave volumet er ikke like lesbar i dag som da bygningene var nye. Dette skyldes tilbygg og utvidelser. Det samme gjelder materialbruken, som i det opprinnelige prosjektet var gjennomtenkt og utført med høye kvaliteter. Nyere tilbygg (arkitektene Bjerk og Bjørge, 1999) mot parken er hovedsakelig utført i slemmet tegl og skiller seg tydelig ut med sin avrundete ytre form rundt en åpen bakgård med tekniske anlegg. Bruk av naturstein i grunnmur binder likevel i noen grad sammen opprinnelig bygningsmasse (1960) med tilbyggene. Høyhuset fremstår som et landemerke ved innseilingen til Bergen.

Akvariet kunne åpne 27. august 1960 som Nord-Europas største og mest moderne akvarium, og er i dag et av Europas eldste offentlige akvarier.¹⁵ Anlegget ble bygd vegg i vegg med Havforskningsinstituttet, og formålet var å vise et representativt utvalg av norsk marin fauna for å gi publikum instruktiv innføring i havets dyre- og planteliv.¹⁶ Denne delen av det samlede anlegget ble i stor grad finansiert med innsamlete midler. Akvariet har gjennom de vel 60 årene siden åpningen blitt en av de mest besøkte attraksjonene i byen og en del av «Bergen som merkevare». Tilbyggene som er kommet til siden 1960 har i noe mindre grad arkitektonisk verdi og forteller først og fremst om de to virksomhetenes vekst og behov for mer areal.

Akvariet har som følge av økt plassbehov blitt utvidet og tilbygget i flere omganger, det største tilbygget ble reist 1991-95. Bygget har gjennomgått store endringer, og det opprinnelige anlegget er noe mindre lesbart enn høyblokken. Det opprinnelige anlegget er mest lesbart fra vest (mot parken): En tilnærmet lukket vegg med vertikal kledning og med et inntrukket, ti-kantet takpolygon teknet i kobber. Interiørmessig er den opprinnelige [rotunden](#) bevart tilnærmet uendret siden åpningen i 1960 (fig.37). Den spesielle utformingen av rommet og materialbruken, sammen med den kontinuerlige bruken som formidlingsrom for marine miljøet, gjør at også **interiøret** i denne opprinnelige delen av Akvariet høy verneverdi.

Vurdering av verneverdi

Oppsummert er Havforskningsinstituttet og Akvariet, i første rekke den opprinnelige bygningsmassen fra 1960, kulturminner med svært høy verneverdi. I en slik vurdering legges både kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi til grunn. Særlig de opprinnelige bygningene har høy historiefortellende verdi, høy opplevelsesverdi og høy bruksverdi.

Historisk sett har ytre Nordnes gjennom det meste av byens vel 950-årige historie vært et statlig område (Kongens grunn). Sammen med Bergenhus festning utgjorde Nordnes Retranchement og Fredriksberg fort det viktigste forsvarsanlegget for landets viktigste havneby og administrasjonssentrum i en periode på 250 år. Av egenskaper som kjennetegner dette kulturminnet vil vi derfor også trekke frem at Havforskningsinstituttet og Akvariet inngår som en viktig del av kontinuiteten som statlig anlegg (rettersted i 500 år, forsvarsverk i 250 år, fiskeriforvaltning i 70 år).

Det er kulturmiljøets **kulturhistoriske helhet** som er enestående i nasjonal sammenheng gjennom samlokaliseringen mellom Akvariet/Havforskningsinstituttet og Fiskeridirektoratet

¹⁵ <https://www.grind.no/midthordland/bergen/akvariet-havforskningsinstituttet>

¹⁶ https://snl.no/Akvariet_i_Bergen

som gjør området til landets fiskeriadministrative senter. En rekke andre maritime formålsbygg/institusjoner (Sjømannskolen, Stuertskolen, Sjøfarendes aldershjem, Tollboden, Sjøoffiserenes/Styrmennenes Hus) bidrar til og forsterker denne helheten. I denne konteksten inngår også Ballastbryggen, Sjøtønningen, Nordnes høydefastmerke og Nordnes sjøbad samt den historiske verftsvirksomheten og sjøbodene på Nordnes med den selvgrodde bebyggelsen som i sin tid var tilknyttet denne virksomheten.

Figur 33 og 34: Havforskningsinstituttet sett fra øst (t.v.) og hele anlegget med Akvariet sett fra vest (t.h.). Fasadene på høyhuset har beholdt mye av sitt særpreg. Logikken med det høye mot det lave volumet er (på grunn av tilbygg til begge institusjonene) ikke like lesbar i dag som da det opprinnelige anlegget stor ferdig i 1960. Foto: Byantikvaren 2022 (t.h.) og flyfoto tatt 24.07.2019, gjengitt med tillatelse fra © 2021 Blom (t.v).

Figur 35 og 36: Tilbygget til Havforskningsinstituttet (t.v.) og inngangspartiet til Akvariet (t.h.) utgjør med sitt formspråk og sin materialitet hver for seg tydelige brudd med det helhetlig utformete anlegget fra 1960. Begge foto: Byantikvaren 2022

Figur 37 (over): Rotunden på Akvariet, gjengitt på et postkort fra 1960-tallet. Interiørmessig er dette formidlingsrommet for det marine miljøet tilnærmet uendret fra åpningsåret i 1960 og det har høy verneverdi.

Figur 38 (under) Inngangspartiet til Akvariet, også dette gjengitt på et postkort fra 1960-tallet. Begge foto: Copyright Normanns Kunstforlag (med tillatelse fra eier)

Ballastbryggen

Denne steinkaien ble opparbeidet og gjort offentlig tilgjengelig som en del av Nordnesparken i 2013 og benyttes som badeplass. Navnet har den etter ballasthandler Hans Olsen (1825-1897) eller «[Ballast-Olsen](#)» som i årene mellom 1850 og 1870 fikk bygget steinbryggen til mellomlagring av ballast for skutene som trafikkerte på Vågen, og som også drev landets første dykkerfirma fra denne eiendommen.

Figur 39: Ballastbryggen slik den fremstår i dag. Foto: Byantikvaren 2022

(se kap.12), så bruken av området som ballastlager kan føres langt tilbake i tid. Ballastbryggen er den siste av sitt slag i Bergen og har høy sjeldenhetsverdi. Den er restaurert med kaiens opprinnelige steiner som ble hentet opp fra sjøbunnen, supplert med tilsvarende stein som ble hentet på Havnevesenets kai på Dokken. Utgangspunktet for rehabiliteringsprosjektet var at Bergen kommune, sammen med Byantikvaren, Riksantikvaren og Bergen Sjøfartsmuseum, ønsket å gjenskape Ballastbryggen slik at den kan formidle historien om Ballasthandelen til nye generasjoner og at bryggen kan bevares for fremtiden ¹⁸.

Museumsbestyrer Nancy M. Fægri lokaliserte i 1950 «*Nordnæs verft*» (etabl. 1782) til området ved Ballastbryggen og videre opp mot Totempelen. Dette var en svakt skrånende strandsone som egnet seg godt til skipsbygging frem til festningsvollen kalt «Valen» ble anlagt i 1809. «*Byen hadde på den tiden ikke noe ordentlig skipsverft. Bradbenken var kun et reparasjonsverft*» ¹⁹.

Eiendommen **Nordnesbodene 9**, der bryggen ligger, omfattet også i sin tid noen mindre bygninger som for lengst er revet. Dette var tidligere en bygslet, statlig eiendom som ble overdratt til kommunen i 10.12.2009 i forbindelse med istandsettingen av kaien. Rett nord for Ballastbryggen lå for øvrig «Tollbodens vakthytte» (se fig.10), omtrent der det i dag står en betongbygning i dag som visstnok rommer byens tåkelur ¹⁹. Ballastbryggen har høy kulturhistorisk verdi og høy verneverdi og er som en del av parken registrert som et kommunalt listeført kulturminne med [kulturminne-ID 244428](#).

Bryggen ble den gang bygget på restene av en [bolverksbrygge \(kulturminne-ID 128558\)](#) som ble avdekket under istandsettingen i 2013¹⁷. Navnet «*Ballasttangens bastion*» finner vi brukt allerede i beskrivelse av *Nordnes retranchement* i 1690

¹⁷ [Sjøfartshistorisk årbok 2009: Ballastkaien på Nordnes \(nb.no\)](#)

¹⁸ [Bergen for alle, Ballastbryggen-Nordnesparken](#)

¹⁹ Mons Kvamme: *Nordnes – beretninger fra en gammel bydel*, s.67-80 (Bodoni forlag 2022)

Nordnes sjøbad

Etter initiativ fra en av byens fremste idrettsprofiler i sin tid, kjøpmann Johan Nikolai Blytt (1871–1953), ble A/S Nordnes sjøbad etablert i 1909, og Blytt klarte å reise 17 000 kr i privat startkapital. Han maktet også å overtale Bystyret til å bevilge 15 000 kr til det nye badet. Tomt til aksjeselskapet ble fradelt Statens eiendom etter kartforretning 24. februar 1910²⁰. Da var byggearbeidet i full gang, og det nye sjøbadet kunne innvies allerede 14. juli 1910. Badet var organisert med en hovedfløy lang sjøen og to utstikkende sidefløyer med hvert sitt stupetårn, med en dame- og en herreside som hadde adskilte omklede rom. Digre seilduker var spent opp mellom de to avdelingene og mot parken ovenfor. Formålet med disse var at ingen skulle beskue badende av det annet kjønn, men dette lot seg imidlertid vanskelig forhindre på dypt vann. Sjøbadet var en stor suksess, og måtte bygges på med to nye fløyer allerede i 1913.

Inntektene de første årene varierte imidlertid med det upålitelige bergenske sommerværet, og Formannskapet vedtok i 1920 at kommunen festet eiendommen og overtok driften av sjøbadet.

Figur 40: Nordnes sjøbad 1933/34 med fortet "Katten" tronende i bakgrunnen. Foto: Marcus/UiB ubb-kk-pk-2899 Lisens: CC BY

Den opprinnelige, strenge kjønnsdelingen av ute- og badeområdet forsvant i etterkrigsårene og kun kjønnsseparerte garderobes ble opprettholdt. På 1960-tallet ble sjøbadet oppgradert med et nytt 25-metersbasseng. Et større område opp mot veien gjennom parken ble også innlemmet i sjøbadet og inngjerdet. Dette inngjerdete området ble ytterligere utvidet i 1982²¹.

Ved 100-årsjubileet ble sjøbadet igjen oppgradert, og de siste årene er det innført badetider også i vinterhalvåret. Bergen kommune har i alle år vedlikeholdt og holdt Nordnes sjøbad i stand på en forbilledlig måte, og anlegget fremstår i dag som et levende kulturminne med høy verneverdi både pga. høy autentisitetsverdi, høy estetisk verdi og høy bruksverdi og registrert som kommunalt listeført kulturminne i Askeladden ([kulturminne-ID 244428](#)).

²⁰ Oppmålingsarkivet, Byarkivet, BBA/A-0983/Kka/L0019

²¹ Mons Kvamme: Nordnes – beretninger fra en gammel bydel, s.94-98 (Bodoni forlag 2022)

Figur 41: Nordnes sjøbad okt. 2020 – her er vinterbadingen i gang i det oppvarmede saltvannsbassenget i et anlegg som ellers har stått temmelig uforandret siden ombyggingen i første del av 1960-tallet. Foto: Google Lisens: CC BY

Sjøtønningen ved Nordnesbodene

Før dampskipenes tid kunne det være vanskelig å seile inn og ut av Vågen, både på grunn av harde værforhold og fordi havnen ofte var full av fartøy. «De søfarendes fattighus» bekostet og la i 1602 ut en fortøyningsbøye kalt Sjøtønningen 22 (fra starten var det imidlertid snakk om en solid forankret pram). Til gjengjeld skulle fattighuset motta en andel av de såkalte ringpengene, dvs. en avgift alle fartøy som anløp Bergen havn måtte betale, også dem som ikke benyttet Sjøtønningen. I 1603 ble det fastsatt en mulkt for skipperne som ikke betalte denne havneavgiften, halvparten av denne skulle også gå til fattighuset. Fra 1633 tilfalt 1/3 av inntekten fra fortøyningsringene "De søfarendes fattighus". Ringpengene ble justert etter skipets størrelse, det vil si 1/3 skilling pr. lest pluss 23 for hvert anløp. Hanseatene på Bryggen skulle imidlertid bare betale 16 skilling pr. anløp uansett skipsstørrelse. Avgiften ble betalt til Tollboden sammen med de øvrige havneavgiftene. Tønnepengene er et privilegium utstedt av Kongen til aldershjemmet. Privilegiet ble i 1925 prøvd for Høyesterett som slo fast at det ikke finnes hjemmel i norsk lov til å oppheve tønnepengene uten etter erstatning fra offentlige myndigheter. Sjøtønningen ligger fortsatt i sjøen ved innseilingen til Vågen, nord for Nordnesbodene 5, og har høy verneverdi som kulturminne.

Figur 42: Sjøtønningen ble etter at den sank i 2006 reparert av Bergen havnevesen i 2007. Foto: J. S. Sage, Bergen byarkiv Lisens: CC BY

²² <https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2007/10/15/sjotonnen/>

²³ 1 lest = 12 tønner = 62,5 kubikkfot (ft³) - tilsvarer (fra 1875) 2 m³ (kubikkmeter).

«Husvildebarakkene» etter bybrannen i 1916

Etter bybrannen i 1916 ble det bygd en rekke boligbrakker i Bergen for å huse de mange hjemløse. Det var bolignød i byen fra før, men bybrannen førte til at omtrent 3000 nye personer ble hjemløse. I tillegg var det flere huseiere som spekulerte i bolignøden ved å øke leieprisene så mye at beboerne ikke lenger hadde råd til å bo der. Enkelte valgte også å si opp leietakerne sine for å leie ut til næringsdrivende som også manglet lokaler.

Figur 43 og 44 Foto (begge): Mittet & co, ubb-bs-ok-04730-008 Lisens: CC BY

Figur 45: De tre nødsboligene ved Fredriksberg (Haugeveien 10, 10a og 12) var oppført i mur over 2 etasjer sørøst for festningsmurene (t.h. i bildet). Utsnitt av flyfoto: [ubb-w-f-009513](https://www.ubb-w-f-009513) Lisens: CC BY

Situasjonen var prekær og i mars 1916 vedtok Bystyret å bevilge penger til bygging av boligbrakker. Dette var den raskeste og billigste måten å skaffe folk tak over hodet. Byggingen gikk tregere enn forventet. Det var mangel både på arbeidskraft og byggematerialer – det var dyrtid og «jobbetid» – byggekostnadene økte derfor stadig. I tillegg var det vanskelig å få hentet inn utenbys arbeidskraft fordi det ikke fantes ledig innkvartering for dem. For å få fortgang i byggingen, kjøpte boligrådet inn såkalte «Fønixbrakker» hos utenbys leverandører. Dette var byggesett der gulv, vegger og tak besto av ferdige «lemmer».

På Nordnes, ved «Nordnes Depot» ble det reist 10 slike «husvildebarakker» og depotene ble ombygd til nødsboliger (se kap.11, Lavetthusene). Brakkeleilighetene besto stort sett av to rom og kjøkken, gang og WC. I tillegg var det felles vaskerom. Problemet var at ofte måtte flere familier dele leilighet – slik ble trangbodheten ekstrem. Brakkene var også av dårlig kvalitet og leilighetene kalde og fuktige ²⁴. Brakkene på Nordnes og i byen ellers fikk ulik levetid, men de siste barakkene på Nordnes ble ikke revet før i 1960, like før åpningen av Akvariet og Havforskningsinstituttet. Det ble også i 1917 oppført 3 lavblokker på 2 etasjer som «arbeiderbarakke for Ingeniørvæsenet» sørøst for Fredriksberg fort (Haugeveien 10, 10a og 12) – disse var av noe høyere standard og oppført i «utmurt bindingsverk» – Haugeveien 10a og 12 ble da også stående helt til 1975 som de siste nødsboligene på Nordnes etter bybrannen i 1916.²⁵

²⁴ <https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2016/01/12/husvillekomiteen/>

²⁵ Bergen byarkiv, byggesaksarkivet, BBA/A-0430/H/Ha/L0540

Nordnes høydefastmerke / landhevingsmerke

Landhevingsmerket på Nordnes ([kulturminne-ID 244473](#)) er ett av 29 merker hugget langs norskekysten i 1839, for å måle landhevingen i Norge. Det ble målt avstand ned til tang- og rurlaget, og målingene ble gjentatt i 1939. Landhevingen var ikke stor nok til at den gjorde utslag

på referansehøyden på disse 100 årene. Landhevingsmerket ble noen tiår brukt til å definere «Nordnes null», dvs, som 0-referanse for høydesystemet på lokale kart i Bergen (koordinatsystemet Bergen lokal) inntil det nasjonale høydesystemet kom i bruk mot slutten av 1800-tallet.

Figur 46: Landhevingsmerket på Nordnes. Fotograf: Jacob Schive, 1939. Lisens: CC BY

Idrettsplassen og parkeringshuset

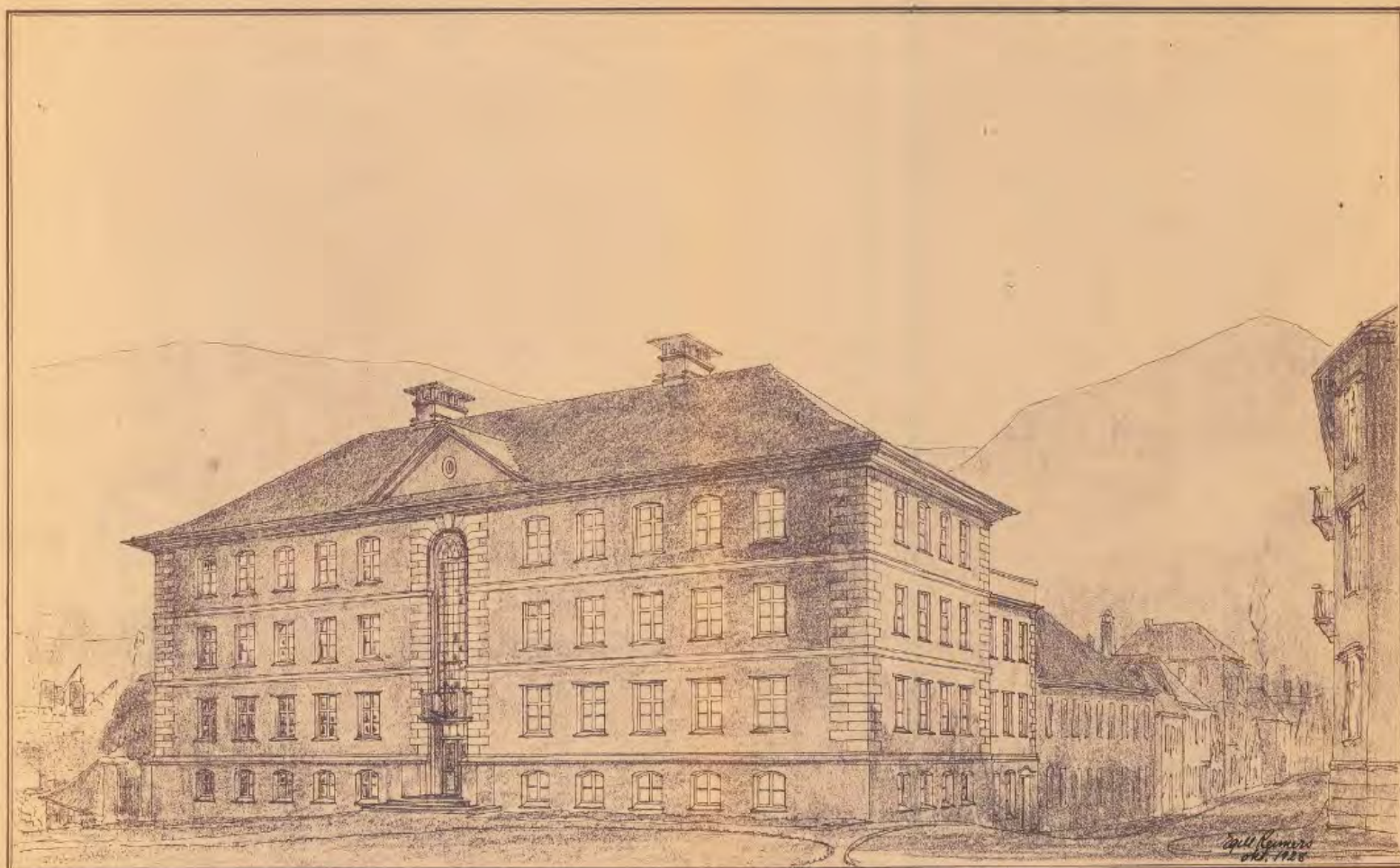
Dagens anlegg er av nyere dato (2003) og ikke gjenstand for nærmere beskrivelse og verneverdivurdering i dette kulturminnegrunnlaget. I forbindelse med byggingen av anlegget, la Byantikvaren i sin uttalelse av 24/7-1998 vekt på at parkeringsanlegget ble senket ned i terrenget og ikke liggende høyere enn den opprinnelige ballbanen. I løsningen som ble realisert ble forstøtningsmuren mot Nordnesbakken imidlertid hevet 0,8m over opprinnelig den forstøtningsmuren for ballbanen. Det er likevel positivt for kulturmiljøet at parkeringsbehovet til Akvariet ble løst i et lukket anlegg, selv om anlegget ikke kan sies å være spesielt godt tilpasset kulturmiljøet. Anlegget ligger sannsynligvis der det historiske retterstedet lå.

Figur 47: Ytre deler av Nordnes flyfotografert 24.07.2019. Her ser vi hvordan idrettsplassen, med parkeringshuset i etasjene under, inngår i bygningsmiljøet i området. Gjengitt med tillatelse fra © 2021 Blom

Nordnesgaten 35 – Sjøoffiserenes Hus A/S

Sjøoffiserenes Hus A/S i Nordnesgaten 35, (før 1995 Styrmenenes Hus) ble oppført etter tegninger av arkitekt [Egill Reimers](#) (1878-1946) og tatt i bruk 1930. Fra 1920–30 årene gjorde nyklassisismen seg gjeldende i Egill Reimers arbeider, men samtidig har noen av bygningene han tegnet fått et bergensk særpreg. Nordnesgaten 35 (1930) er i dag det beste eksempelet på dette, særlig gjennom det helvalmete taket med sin karakteristiske «Bergens-svai».

«BERGENS SJØMANDS-SAMFUNDS ALDERSHJEM»

Figur 48: Perspektivtegning fra den innsendte byggesaken (1928) viser hvordan arkitekten, Egill Reimers, som på denne tiden tegnet flere monumentale nyklassisistiske bygg, gjerne tilførte dem et «bergensk særpreg». Dette kommer her til uttrykk særlig i den typiske «bergenssvaien» i det helvalmete taket. Den noe lavere bakbygningen med flatt tak (vi ser den vende mot Nordnesgaten) bandt sammen det nye aldershjemmet med det opprinnelige «Sjømennenes aldershjem» i Nordnesgaten 33. Illustrasjon fra Byggesaksarkivet, BBA/A-0430/H/Ha/L1455

I 1983 ble huset overdratt til Norsk Styrmandsforening. En større rehabilitering ble gjennomført 1985²⁶. Bygningen rommer, foruten kontorer for Bergens krets av Norsk Styrmandsforening, et aldershjem med leiligheter for 27 eldre sjøfolk med ektefeller samt 11 hybler for studenter ved de maritime skoler. Sjøoffiserenes hus fremstår i dag fasademessig som lite endret siden byggeår, selv om vinduene er byttet og har fått endret inndeling. Bygningen har høy verneverdi.

²⁶ [Bergen byleksikon https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1423443](https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1423443)

Haugeveien 35 A – Sjøfarendes aldershjem ²⁷

Sjøfarendes aldershjem (kulturminne-ID 244609) er en stiftelse opprettet 11.juni 1571 som "Det nye Sygehus" eller "Det almindelige Hospital", fra 1599 kalt "De Sjøfarendes Fattighuus", dels fordi St. Jørgens hospital var forbeholdt de spedalske. "Det nye Sygehus" var «en Stue med stadseligt Tømmer» som lå på tomten til senere Kong Oscars gate 25. Huset brant 1623; i 1639 var en ny reist og signet av biskopen, her ble det avholdt preken hver søndag. Det ble bygd enda to «stuer», den første etter en brann 1640, den andre etter brannen 1702 da «De Sjøfarendes Fattighuus» fikk en planløsning som likner den St. Jørgens hospital har. Begge disse bygningene hadde to etasjer, med kamre i hver ende og sal med alter og galleri i 2. etasje. Mot slutten av 1830-årene ble det oppført en ny trebygning i Kong Oscars gate 25 tegnet av stadskonduktør Ole Peter Riis Høegh (som også tegnet Katedralskolen), denne er for lengst revet. Bygningen hadde en høyere standard enn det gamle fattighuset i samme kvartal. Her bodde betalende, eldre sjøfolk, slik at stiftelsen ikke lenger kun drev et fattighus, men også delvis en aldersinstitusjon.

Figur 49: Sjøfarendes aldershjem sett fra nordvest, dvs. fra Nordnesparken. Dette er et praktbygg i ny-gotisk stil tegnet av arkitekt Schak Bull i 1897. Foto: Byantikvaren 2022

²⁷ <http://kulturminnesok.no/ra/lokalitet/244609>

Absalon Pederssøn Beyers dagbok forteller at fattighuset opprinnelig ble finansiert av en bot på 800 riksdaler, der 400 skulle gå til byggingen. Det var lagmannen i Stavanger, Christofer Nilsson som ble bøtelagt for drapet på Peter Adrianssøn, sønnen til borgermesteren i Trondheim, Adrian Falkener. Ivaretagelse av syke og eldre sjøfolk, tallrike etterlatte etter omkomne sjøfolk samt skipbrudne var ansett som en samfunnsoppgave. Før reformasjonen var denne oppgaven i noen grad ivaretatt av klostrene, men etter hvert overtok statsmakten både skatteinntektene Kirken hadde hatt (tiende) og endel av forpliktelsene.

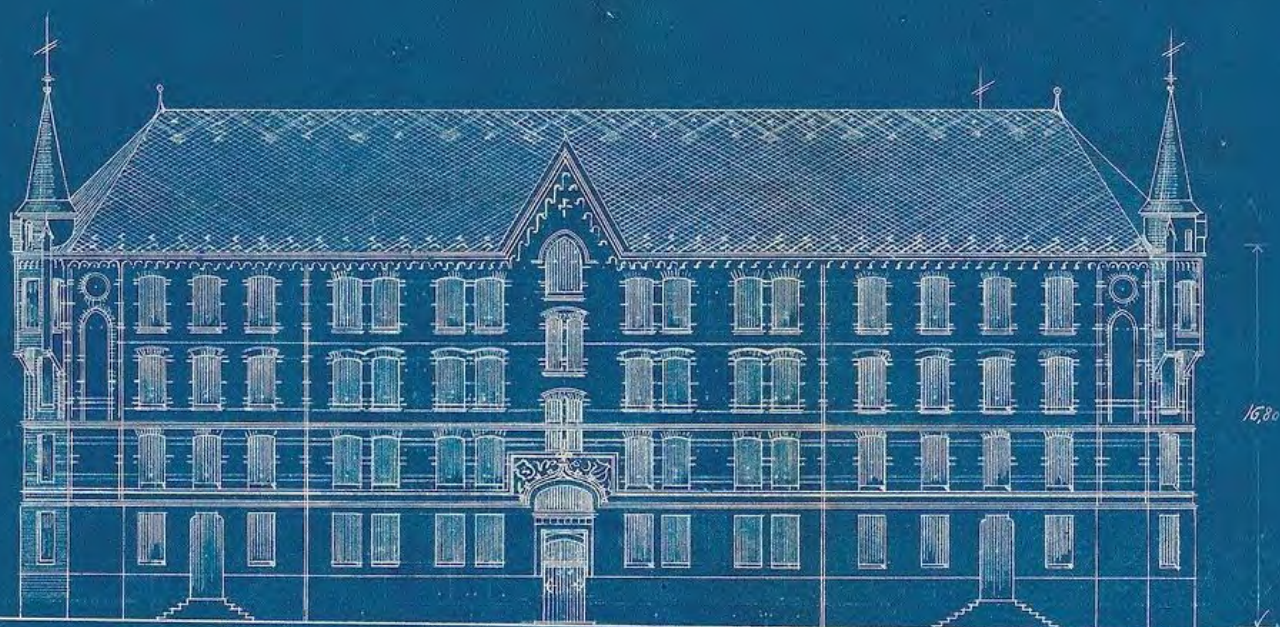
Fattighuset fikk etter hvert en form for statsunderstøttelse, da Kongen overlot stiftelsen flere privilegier. Allerede i 1576 ble kongetienden fra Vik prestegjeld overført til stiftelsen. Dette fremkommer av et gavebrev datert på København slott 8. mai 1577, bekreftet av Kong Fredrik III. Et nytt gavebrev 1. mars 1599 gjelder "Det Nye Fattig Huset ved Broen" – her omtales gaven slik (lett omskrevet): «*Denne gaven som her overrekkes er til alle dem som arbeider i sjøfarten. Huset i denne nye stiftelsen er først og fremst blitt bekostet av de sjøfarende her i byen gjennom et frivillig sammenskudd for de fattige, skipbrudne og syke av den sjøfarende stand.*» Se ellers avsnittet om **Sjøtønnen** ovenfor. Stiftelsen mottok også fra 1602 halvparten av avgiften for kjølhalingene på Bradbenken. Senere måtte verftet også betale en avgift til stiftelsen for hver ny kjølstrekking. I 1650 fikk fattighuset privilegium på å koke bek og tjære til verftet. Fra 1677 skulle også en viss prosent av tollinntektene i Bergen tilfalle fattighuset. Redere og skippere bidro dermed til å dekke utgiftene for sjømennene som ble plassert på huset. Avgiftene ble betalt til Tollboden sammen med de øvrige havneavgiftene. Etter hvert har alle disse privilegiene blitt avvirket, bortsett fra tønnepengene. Av de norske havnene, er det bare i Bergen at ordningen med å la sosiale institusjoner nyte godt av overskuddet fra en havneavgift har eksistert. I dag utgjør tønnepengene imidlertid en svært liten del av de samlede inntektene.

Institusjonen hadde på grunn av alle privilegiene god økonomi og mange beboere. Mot slutten av 1600-tallet huset det 60-70 «fattiglemmer». Ifølge en ny fundas fra 1715 fikk De sjøfarendes fattighus kunne «*gamle Sømænd og deris Enker*» få fritt opphold der, samt var reglene slik at minst fjerdeparten av klientene skulle være menn. Med andre ord rommet huset en del kvinner, trolig var disse enker etter sjøfolk, og så farlig som sjømannsyrket var, var det få sjømenn som fikk leve til det vi i dag kaller pensjonsalder. I 1801 bodde det 50 kvinner og 19 menn der. Fattighuset rommet da flest lemmer av alle fattighus o.l. institusjoner i hele byen. Antallet lemmer varierte ellers gjennom århundrene mellom 47 og ca. 70. I 1801 bodde 50 kvinner og 19 menn der, i årene etter 1814 var totalbelegget 33.²⁸

Nåværende bygning i Haugeveien 35 A er tegnet av arkitekt Schak Bull og ble tatt i bruk 1897. Den består av tre fulle etasjer med loft, underetasje og kjeller. Bygningen er oppført i upusset teglstein (hulmur) med tårn over karnappene i alle hjørner, inspirert av tysk romantisk stil. I 1912 ble det bygd en østfløy, slik at huset i dag utgjør en lukket karré som dekker hele kvartalet. Huset ble modernisert 1936–37 og en rehabilitering ved Institutt for byfornyning ble fullført i 1989. Vestfløyen har et vigslat kapell i nygotisk stil med vinduer i diagonal blyinnfatning, i hovedvinduet er det et stort rødt kors. Inventaret er til dels meget gammelt. En alterkalk fra 1683 har flere våpenskjold, en annen alterkalk er gullforgylt innvendig, en av lysekronene er fra

²⁸ <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1425564>

Sjømandshuset. Proj. Utdvidelse.

Facade mod Nordnesveien.

Schak Bull
Bergen 26. XI. 1910.

Figur 50: Sjøfarendes aldershjem, fasade mot Haugeveien etter arkitekt Schak Bulls tegninger slik disse fremstår i byggesaken som omfattet tilbygget mot Nordnesveien. Dette tilbygget stod ferdig i 1912. Byggesaksarkivet, BBA/A-0430/H/Ha/L0614

1800-tallet, prekestolen er åttekantet og båret av en snodd søyle, krusifikset er skåret av arkitekten, orgelet har ny-gotisk fasade. Kirkesølvvet som hører til kapellet, er svært verdifullt.

Ved ferdigstillelsen av den bygningen på Nordnes i 1897 var det plass til 130 personer i tillegg til 48 øremerkede rom for skipperne, styrmenn og maskinister. Etter at østfløyen kom til i 1912 ble belegget økt til 197, derav 112 kvinner. Sjøfarendes aldershjem ble både skadet, delvis beslaglagt og benyttet som mannskapsforlegning av okkupasjonsmakten under 2. verdenskrig.

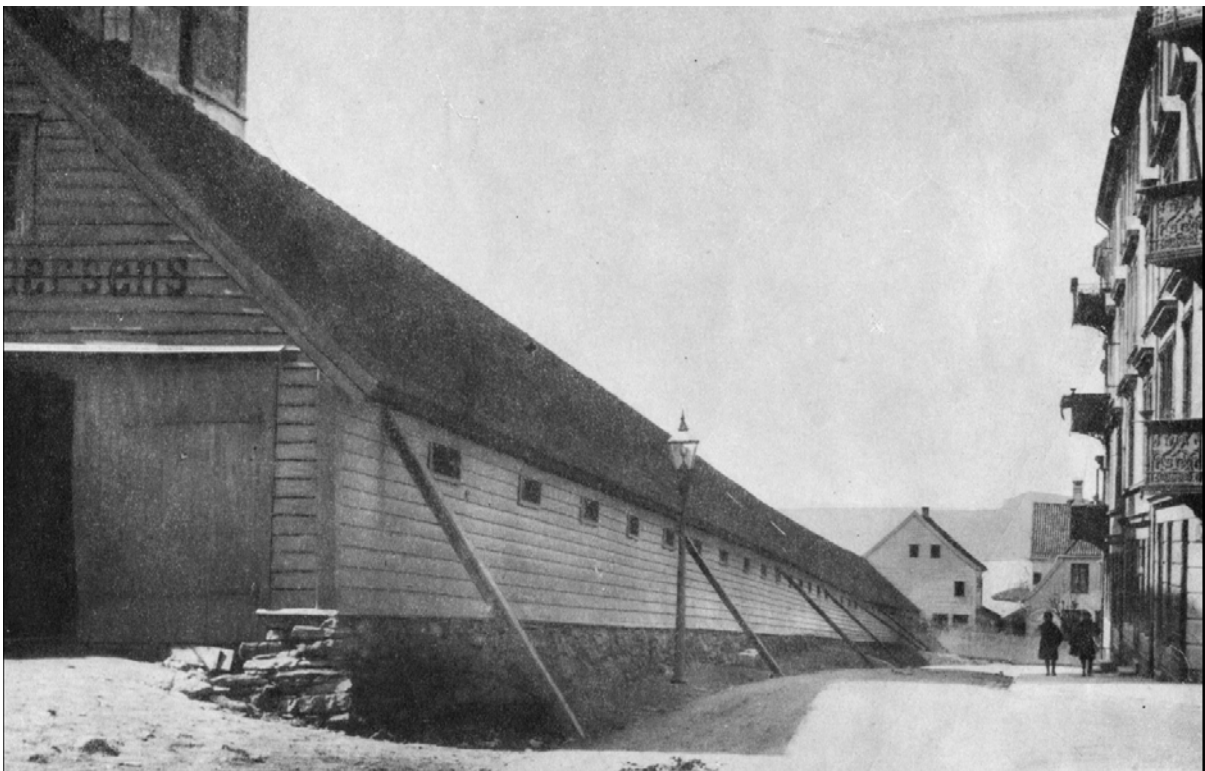
I de nye vedtektene for stiftelsen fra 1985 heter det at formålet er å stille til rådighet leiligheter fortrinnsvis for pensjonerte sjøfolk og deres ektefeller. I dag disponerer hjemmet over 90 leiligheter og driftes fra 2012 av Vestbo som også har forretningsførselen, før dette hadde fra 1987 Bergen og omland boligbyggelag forretningsførselen for stiftelsen.

Sjøfarendes aldershjem er et kommunalt listeført kulturminne ([kulturminne-ID 244609](#)) med høy verneverdi gjennom sin store tidsdybde som en av landets eldste, etter-reformatoriske, sosiale institusjoner og gjennom sin høye arkitektoniske verdi.

Haugeveien 40 – fra reperbane til barnehage

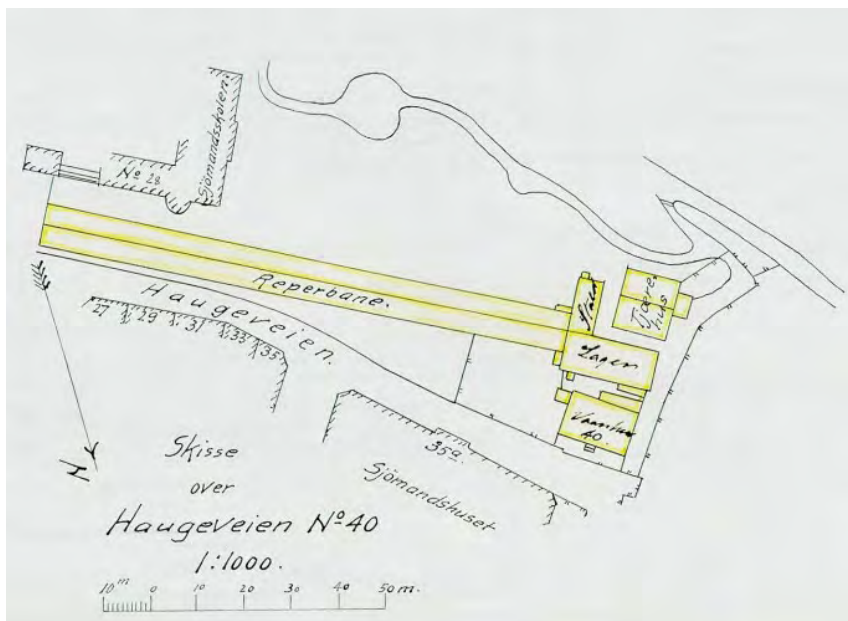

Figur 51-52: Campbell Andersens reperbane med patrisierboligen. Det lille lysthuset er bevart, men er flyttet til Fredriksberg fort. ubb-kk-n-162-007 (over). Den innebygde delen av reperbanen langs Haugeveien (under), ubb-bros-04897. Lisens: CC BY

Reperbaneanlegget, «**Nordnæshaugens rebslageri**», med banebygg, hamphus, stall og tjærehus samt patrisierbolig og lysthus, ble oppført i 1805-07 av repslager Jørgen E. Møller og overtatt av

repslager Peter Lexau Jamesson Grieg i 1830. Han drev anlegget frem til 1875 – da overtok Jan Andersen og etter hvert hans sønn Christian Fredrik Lund Campbell Andersen fra 1891.

Figur 53: Haugeveien 40 ble oppmålt i 2015. Kilde: Oppmålingsarkivet, BBA/A-0430/H/Ha/L0614

vandringen til reperbanen. Saken gikk for Høyesterett i 1916, og det endte med at kommunen måtte innløse hele repslagerbedriften. Det fredede patrisierhuset fra 1806–07 brant delvis ned i 1940 etter at okkupasjonsmakten hadde beslaglagt det og huset ble revet. Deler av repslageranlegget stod til nedfalls i en årrekke og de siste restene ble også til slutt revet før Haugeveien barnehage kunne ferdigstilles på eiendommen i 2016. Dagens bygninger bidrar gjennom sin utforming i noen grad til å formidle historien til det tidligere reperbaneanlegget.

Figur 54: Haugeveien barnehage, som stod ferdig i 2016 etter tegninger av Lund og Laastad arkitekter A/S og landskapsarkitektene Weglo Design, Plan & landskap A/S, var nominert til Arkitektur- og byformingsprisen i 2017. Barnehagen er lokalisert på den tidligere repslager-eiendommen til Campbell Andersen, og er i noen grad bygget med materialer fra de gamle bygningene som stod på tomten.

Foto: BKBILDE / Nina Blågestad, 2016

12. Forsvarsverk og krigsminner

«Vågen og Slottet var like utsatt for bombardement fra høydedraget på Nordnes som i reformasjonstiden, og omkring århundreskiftet begynte en så smått å sysle med tanken om å bygge forsvarsverker der oppe. Alt i 1619 befalte kongen slottsherre Gyldenstjerne å undersøke muligheten for å bygge et bolverk av tre ved det gamle retterstedet. Var tanken realiserbar, skulle byen selv bekoste anlegget. Året etter rapporterte Gyldenstjerne at det meget vel kunne bygges et blokkhus på Nordnes, men ikke ved retterstedet. Han foreslo at blokkhuset burde plasseres lenger ute på halvøya Kongen tok ikke noe klart standpunkt til disse forslagene i svaret sitt, men krigsordinansen fra 1628 bestemte at det skulle settes opp et blokkhus med kanoner og tilstrekkelig besetning ved innløpet til Bergen og en del andre byer.»²⁹

De militære anleggene på Nordnes som kom til fra 1600-tallet, var alle knyttet til forsvaret av byen som helhet som en del av Bergenhus festning. Kanonen var tatt i bruk enkelte steder i Europa allerede på 1300-tallet, men kom neppe i bruk i Bergen før på 1500-tallet da Bergenhus (det tidligere slottet på Holmen) ble bygget ut som festning. Det var slottsherren som til enhver tid stod ansvarlig for utbyggingen av forsvarsverkene rundt byen, men det var i praksis militæringeniører som planla og sørget for gjennomføringen. I 1644 ble [Isak van Geelkerck](#)³⁰ ansatt som militær ingeniør i Norge. Han arbeidet på Bergenhus i perioden 1646–48. Slottet ble da omgitt av vollenlegg med syv bastioner under ledelse av oberst Gray.³¹

Figur 55: Det eldste kjente kartet over Bergen er fra mars 1646, og ble tegnet av den nederlandske befestningsingeniøren Isaac van Geelkerck. Ved siden av de forsvarsanleggene som fantes i byen, tegnet han også inn sine egne forslag, men ikke alle disse ble realiserte. Originalkartet er i det Kgl. Bibliotek i København og i dårlig stand - utsnittet vist her er derfor hentet fra en tegnet kopi av det originale kartet fra 1937 som finnes i Bergen byarkiv.

²⁹ [Bergen bys historie bind II - Borgerskapets by: 1536-1800 - Knut Helle \(nb.no\)](#)

³⁰ [Riksantikvarens rapporter 18 - Bergen byplans historie, artikkel av Christopher J. Harris](#)

³¹ <https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/sor-og-vestlandet/bergenhus/>

Under krigen mellom Holland og England (1652–54) ble Bergenhus under van Geelkercks ledelse videre utbygget til en tidsmessig festning: Festningsverkene ble forsterket med gråsteinsmurer, [utenverkene](#) mot sjøen ble forsterket og Sverresborg befestet med en skanse av tømmer og jord.

Forsvarsverkene på Nordnes under navnet **Nordnes retranchement** fikk stor betydning for utfallet av [Slaget på Bergens våg](#)³² i 2. august 1665 og er eneste gang festningen har vært i kamp. Den stod imot det engelske angrepet på den hollandske ostindia-flåten som hadde søkt tilflukt i Vågen. Både det lille fremskutte fortet Katten på Nordnes og Fredriksberg fort (se nedenfor) ble bygget som en direkte konsekvens av dette slaget. [Johan Caspar von Cicignon](#)³³ var blitt Bergenhus' første festningskommandant i 1664 etter at han kom til Bergen i 1662 som oberstløytnant. Han bidro nok betydelig til en profesjonalisering av forsvaret av Bergen.

Figur 56: Kobberstikk (ukjent opphav) av Johan Caspar De Cicignon. Lisens: CC BY

Cicignon hadde erfaring fra og stor beundring for den nederlandske militære byggekunst. Han viste stor energi med vidtgående planer for utbedring av festningsverkene og ønsket bl.a. å bygge forsvarstårn eller donjoner ved Sverresborg nær Bergenhus og på Nordnes, men disse ble aldri realiserte, derimot igangsatte han byggingen av forsvarsverket med murverk og bastionen rundt det indre festningsområdet, formet som et femsidet, irregulært polygon.

Som kommandant ved Bergenhus festning var Cicignon sentral i forsvaret av byen under slaget i 1665, men siden det ble skutt med skarpt, ikke med løskrutt mot den engelske flåten som avtalt i en hemmelig avtale han ikke kjente til, fikk kommandanten aldri videre heder for innsatsen. Arbeidet med å styrke festningsverkene skjøt likevel fart.

Nordnespyntens bastion stod ferdig i 1669. I tillegg ble de gamle forsvarsverkene styrket og Christiansberg skanse ble oppført på Sydneshaugen. Anleggene på Nordnes slik de ble fullført på 1660-tallet, forfalt raskt i fredstiden som fulgte, og under de følgende kommandantene ble anleggene på Bergenhus og Sverresborg prioriterte, særlig etter at Bergenhus fikk seg eget garnisonskompani. **Ballasttangens bastion** stod ferdig i 1690 som et supplement til Nordnespyntens bastion.

Katten eller «Die Katze» ble som nevnt anlagt som «et fremskutt fort» allerede i 1666, men forfalt utover på 1700-tallet. Da Nordnes Retranchement ble oppgradert under Napoleonskrigene, ble også Katten satt i stand. Den eksisterende bygningen, som i dag fremstår som en villa, ble

³² <https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2008/12/02/slaget-pa-vagen-i-1665/>

³³ https://nbl.snl.no/Johan_Caspar_De_Cicignon

oppført som et vakthus i 1811, men har gjennom tidene hatt ulike bruksområder, blant annet epidemilasarett. Dette var lenge en militær (statlig) og fra 1940 kommunal tjenestebolig.

Napoleonskrigene og britenes flåteran i København i 1807, med den påfølgende krigen mot Storbritannia, førte til ytterligere opprusting og bygging av forsvarsverk omkring byen med kanoner, jordvoller og palisadeverk, vaktbygninger og ammunisjonslager. Bergenhus og Fredriksberg ble bygget ut og det ble i tillegg oppført nye batterier på Hegreneset (1801–02) og Laksevågneset (1807).

Figur 57: Krutthuset sett fra nordøst. Bygget ble påbegynt i 1814 og ferdigstilt i 1840. Foto: Byantikvaren 2022

Krutthuset som i dag ligger vegg-i-vegg med Akvariet, ble påbegynt i 1814, men ble først ferdigstilt i 1840. Bygget har, i tillegg til å tjene som krutt-/ammunisjonslager, hatt ulike bruksformål «Komiteen for trøplanting på Nordnes» leiet bygget for kr.500/årlig i en årrekke., blant annet som stall, vognskjul og idrettsgarderobe. Huset har høy verneverdi både som en del av det historiske festnings-verket og gjennom senere bruk (stor tidsdybde).

Lavetthusene, i dag husrekken Nordnesgaten 47-51, ble bygget som militære magasiner (depothus). I 1801 leverte ingeniør-løitnant F. W. Sommerschildt tegning og beskrivelse til en ny bygning: «*Et Lavet-Huus hvori kunde underbringes 98 Lavetter og Rapperter for Kanoner, 5 Rapperter for Haubitzer og 10 Morter Lavetter, hvilket Huus maatte oppføres paa Nordnes Retrancement*». I 1810 ble huset som i dag har adresse Nordnesgaten 51 oppført. «*Det er 31 alen langt og 16 alen bredt, med bord som er beklædt og tjæret, tak Suetag, lækter og røde takstein.*». Etter hvert ble Nordnesgaten 49 (1825) og Nordnesgaten 47 (1843) etter de samme tegningene.

Etter bybrannen i 1916 fikk Bergen kommune disponere husene som fortsatt stod på Statens (militærvesenets) grunn, og de ble ombygget til nødsboliger for brannlidte etter tegninger av kommunearkitekt Kasper Hassel. I 1940 overtok kommunen boligene fra Staten ³⁴.

Lavetthusene har høy verneverdi både som en del av festningsverkets historie (stor tidsdybde) og som en del av den historiske trehusbebyggelsen på Nordnes, selv om de fasademessig er svært endret i forbindelse med endret bruksformål fra lager til bolig etter bybrannen i 1916 og selv om det eldste av de tre husene i stor grad er gjenoppbygget etter brann i 1985.

³⁴ [Fra militære magasiner til bolighus \(nordnesrepublikken.no\)](http://nordnesrepublikken.no)

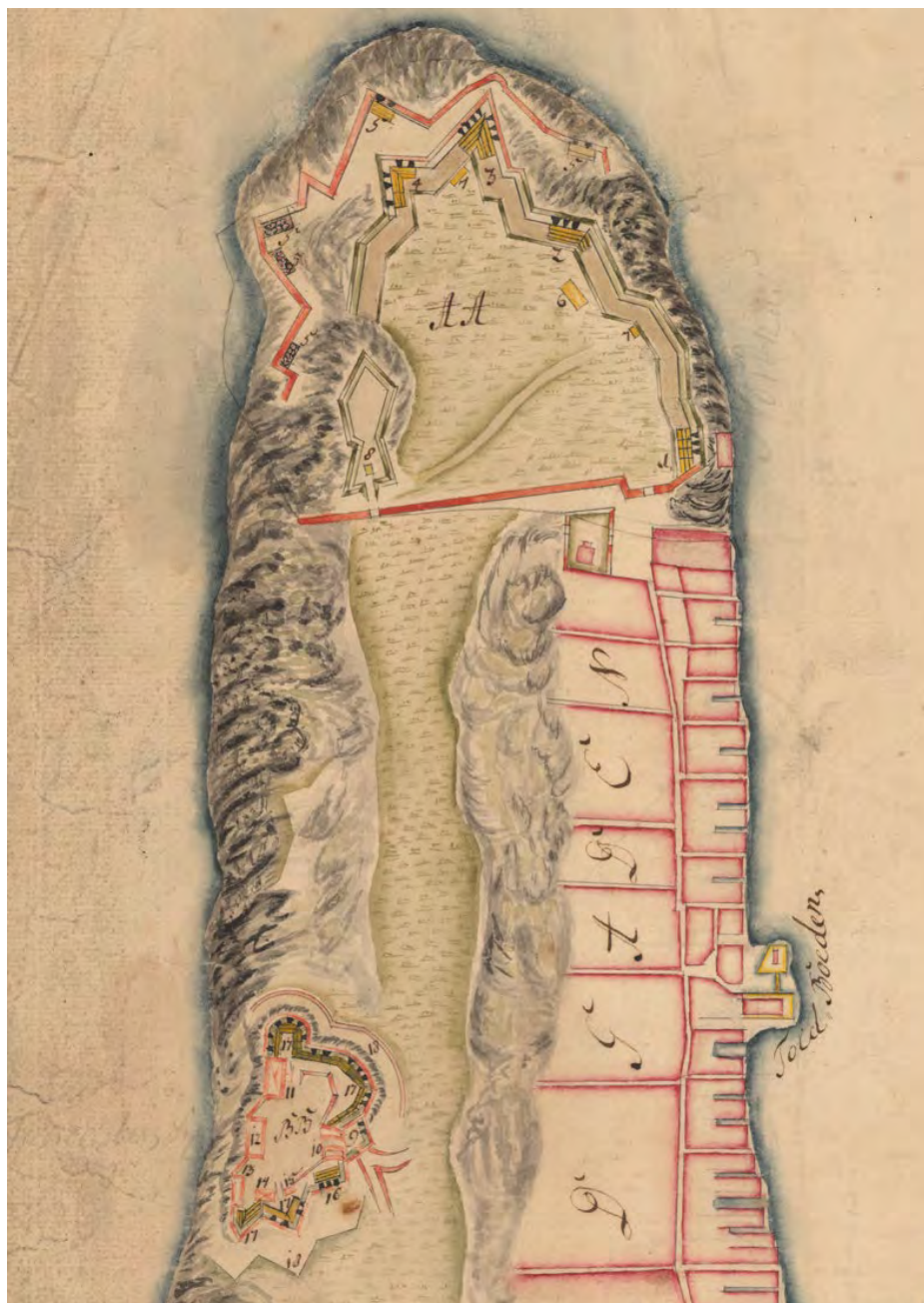

Figur 58: Lavetthusene (Nordnesgaten 47-51). Det eldste huset i rekken (nr. 51 nærmest kamera) ble sterkt skadet av brann i 1985, men i dag e det gjenoppbygget etter tegninger utarbeidet av sivilarkitektene Bente Mathiesen og Arne Ingvaldsen (CUBUS). Også de to øvrige bygningene er rehabiliterte. Foto: Byantikvaren. 2022

Figur 59: Nordnæs Bataillon under eksersis i 1889 foran de tre depotene tegnet av ingeniør-løitnant F. W. Sommerschildt. Fasadene ble sterkt endret (se bildet over) etter tegninger av byarkitekt Kaspar Hassel da bygningene skulle tas i bruk som nødsboliger etter bybrannen i 1916. Foto: Jacobsen, ubb-kk-nax-0210 Lisens: CC BY

Fredriksberg fort på Nordnesryggens høyeste punkt fikk sitt navn etter kong Fredrik III (som regjerte 1648-1670). Byggingen av det opprinnelige fortet, som for det meste bestod av stein- og jordvoller med palisadeverk utenfor, pågikk 1666-67 og medførte at rådmann Strange Jørgensens vindmølle fra 1592 måtte rives. Fortet ble utformet av Cicignon, kommanderende general Ahlefeldt og ingeniørgeneral Henrik Rüse. Arbeidet med et oppgradert fort på Fredriksberg ble igangsatt i 1695 etter at Christian V's sønn, generalløytnant Christian Gyldenløve, hadde vært på inspeksjon i Bergen. Fredriksberg ble da et større forsvarsanlegg med tre bastioner, en halvbastion og festningsmurer, høyest på den bratte vestsiden mot Byfjorden. Dette oppgraderte forsvarsanlegget stod ferdig i 1706. I 1715 var festningens artilleri fordelt på syv batterier: Nattposten, Østre batteri, Søndre batteri, Sortiportens batteri, Nordvestpunktet, Nordre batteri og Ravelinbatteriet ³⁵.

Figur 60: Fortifikasjonene på Nordnes slik de ble fremstilt av H. Krogh i 1752.

Nordnes:

1. Nordnæs Batterie
2. Nordre Batterie
3. Store Batterie
4. Væstre Batterie
5. Gesendte Batterier under Nordnæs

6. Material Huus

7. Castematte

8. Vagthuuset paa Katten

Fredriksberg:

9. Ravelinen

10. Ravelin Porten

11. Krudtårnet

12. Öde kielder uden Tag

13. Löngangen

14. Captain Vaagtmæster Huuset

15. Corps de Gard

16. Brand Batteriet

17. Batterier

18. Contra Scharp

Kilde: Statens kartverk, Amtskartsamlingen

³⁵ https://snl.no/Fredriksberg_festning

I sin bergensbeskrivelse fra 1764 omtaler Hildebrand Meyers Fredriksberg som «*en temmelig smuk Fæstning*». Der fantes «*Værelser for 1 Vagt Mæster saavel som andre fornødne Værelser av Kieldere og deslige*». Fortet hadde en «*særdeles god Brønd, hvor man først paa mange smaa Trappe-Trin maa gaa ned, inden man kommer til vandet*»³⁶. Foruten skansemurene, er krutthuset det eneste bygget som fortsatt står av det opprinnelige fortet, men det finnes fortsatt underjordiske ganger på Fredriksberg fort, med dryppstein utfelt av kalkmørtelen som er benyttet som bindemiddel i festningsmurene. Fredriksberg fort var imidlertid aldri en egen

Figur 61-62: Inngangsporten til Fredriksberg (t.v.). På det høyre bildet ser vi krutthuset fra 1706 og branntårnet, imellom disse ligger det lille lysthuset som ble flyttet fra Haugeveien 40, Nordneshaugens repslageri. Foto: Byantikvaren 2022

festning, selv om den ofte blir kalt Fredriksberg festning - den inngikk sammen med Nordnes Retranchement som en del av et samlet festningsanlegg under kommandanten på Bergenhus festning. Nordnes retranchement ble nedlagt som militært forsvarsanlegg i 1872 og kom dermed aldri i kamp igjen etter *Slaget på Bergen Våg* i 1665. Eiendommen ble overdradd til kommunen i 1897. Fortets viktigste funksjon i fredstid var fra tidlig på 1700-tallet at det ved brann, her hadde borgervernet brannvakt og det ble ved synlig brann i byen avfyrt en serie «brannskudd», der antallet avfyrte skudd skulle fortelle hvor i byen det brant.

Fredriksberg i nyere tid

Meteorologisk institutt hadde også meteorologisk observatorium på stedet fra 1903 til 1985 og fra 1905 tjente området som brannstasjon. Brannvakten ble overført fra Domkirkens tårn til Fredriksberg. Her ble både brannmester, brannformann og fire brannkonstabler stasjonerte. Stasjonen ble utstyrt med hest og et enspent utrykningskjøretøy, noe som krevde etablering av en buehvelvet åpning i den sørøstre gavlen på krutthuset. I 1926 ble brannstasjonen på Fredriksberg fort nedlagt, men branntårnet som ble reist etter 1905 står fortsatt som et kulturminne fra denne perioden. Siden 1935 har krutthuset vært tilholdssted for buekorpset *Nordnæs Bataillon*. Fortet var midlertidig okkupert, dvs. militært område igjen under 2.verdenskrig (se neste kapittel). [Kulturmiljøet Fredriksberg](#) har nasjonal interesse gjennom områdets tidsdybde, der både festningsverkene, formålsbyggene, den eldre trehusbebyggelsen,

³⁶ Det antikvariske register for Bergen, sone3, Fra Nordnespynten til Vaskerelven, s.27

krigsminnene, Nordnesparken og etterkrigs-arkitekturen inngår. Det er viktig at disse områdekvalitetene ivaretas.

Murene på Fredriksberg fort har i årene siden 2015 gjennomgått omfattende istandsettingsarbeid etter antikvariske prinsipper. Arbeidet er utført i egenregi av Bergen kommune.

Figur 63-64: Når festningsmurer restaureres etter antikvariske prinsipper, erstattes sement (som har vært benyttet ved tidligere vedlikehold) med kalkmørtel. På bildet til venstre ser vi skillet mellom murverk med lyse fuger (ny kalkmørtel) og sement. Gammel sement og løsmasser fjernes, og de nye fugene bygges opp med pinningsstein og ny kalkmørtel. Arbeidet er krevende i vårt fuktige og kjølige klima og må derfor foregå under tildekkede (i vintersesongen også isolerte) stillaser (t.h.). Foto: Byantikvaren 2017

Figur 65 (under): Et tidlig foto av Fredriksberg og Strandsiden sett fra Bryggesiden (ca.1860?) som synliggjør hvilket landemerke fortet engang var og hvorfor det var naturlig å lokalisere brannvarslingen der. Kilde: [ubb-bros-01045](#)

Okkupasjonshistoriske kulturminner fra andre verdenskrig

Fysiske spor fra andre verdenskrig blir gjerne kalt krigsminner og er viktige kulturminner. Krigsminnene forteller om alt fra krigshendelser til dagliglivet i en veldig vanskelig periode i byen og landet sin nære historie. Eksempler på krigsminner fra andre verdenskrig kan være bygg, anlegg, landskap eller andre fysiske spor som er knyttet til hendelser under krigen – fra krigshandlinger eller dagliglivet. Bevaring og dokumentasjon av de fysiske sporene etter krigsårene er viktige bidrag til okkupasjonshistorien ikke forsvinner fra vår kollektive hukommelse.

Holdningene til krigsminner, særlig de som ble oppført av okkupasjonsmakten, har endret seg i takt med den politiske og samfunnsmessige utviklingen siden krigen sluttet i 1945. Tilnærmingen har svingt fra bevisst fortielse og aktiv fjerning av spor like etter krigen, til pragmatisk gjenbruk og etter hvert et erkjent ønske om å bevare også denne delen av historien. I en tid da de siste krigsvitnene fra krigen er i ferd med å falle fra, fungerer krigsminnene som en inngang til å forstå hvor betydelig den tyske tilstedeværelsen var, og hvilke prøvelser befolkningen ble utsatt for. Siden 2006 har derfor et stort antall krigsminner i Bergen blitt registrert i Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase, i regi av Hordaland fylkeskommune og Byantikvaren i Bergen. Det ligger også uttrykt politisk vilje bak bevaring av denne typen kulturminner da Miljøverndepartementet i Meld. St. 35 (2012-2013), «*Framtid med fotfeste*», legger an til satsing på vern av krigsminner.

Krigen på Nordnes

Befolkningen på Nordnes ble hardt rammet av krigshandlingene under 2.verdenskrig. **Nordnes skole** ble allerede 9.april 1940 beslaglagt av okkupasjonsmakten og hovedkvarteret for det marine luftvernregiment nr. 31 «**Marine Flak Regiment Bergen**» ble plassert på skolen som hadde hele 858 elever (skoleåret 1939/40). Elevene måtte i stedet forflytte seg mellom Nygård,

Figur 66: Nordnes skole ble allerede 9.april 1940 beslaglagt av okkupasjonsmakten og tjente som hovedkvarter for "Marine Flak Regiment Bergen". Foto: Byantikvaren, 2022

Dragefjellet og Christi Krybbe skoler. Undervisningen ble innskrenket og det ble holdt skole til langt utover ettermiddagen. På grunn av skolens utsatte beliggenhet, ble svært mange av barna også sendt ut på landet til slektninger eller de ble i perioder evakuert til helt ukjente familier rundt om på Vestlandet. Tyskernes om-møbleringer og ødeleggelser av inventar og bygg gjorde at man først fra høsten 1947 igjen kunne gjennomføre normal undervisning ved skolen.³⁷

³⁷ [Nordnes skole – Wikipedia](#)

Figur 67: Deler av området som ble bombet og deretter brant 15.juni 1940 - skadene var enorme. Kilde: UBB-OHK-011-037

Allerede **14.april 1940** ble ytre deler av Nordnes utsatt for omfattende skader etter den britiske bombing av Skoltegrunnskaien og den påfølgende eksplosjonen om bord på lasteskipet Bärenfels³⁸. Sjømannshjemmet i Nordnesgaten 33 ble så skadet at det ble ansett som kondemnabelt og tjente noen år som lager før restene ble revet i 1965. Sjøfarendes aldershjem måtte utbedres for kr 26.000 og halvparten av beboerne ble evakuert til Ask hotell, de øvrige privat³⁹.

15.juni 1940 ble igjen store deler av det ytre Nordnes vendt mot Vågen rammet av bombenedslag og påfølgende branner etter et alliert bombetokt mot tyske motortorpedobåter ved Tollboden. Omkring 110 hus ble ødelagt, og mer enn 1100 mennesker ble husløse. Ved flere tilfeller i løpet av krigen ble Nordnes også rammet av feilbombing under allierte bombetokt rettet mot det tyske ubåtanlegget på Laksevåg og andre militære mål i Bergen.

Den største katastrofen for byen og Nordnes var likevel **eksplosjonen i lasteskipet Voorbode, 20. april 1944**. Ved siden av bombing som rammet Laksevåg og Holens skole 4.oktober 1944, regnes eksplosjonen blant de verste katastrofene i Norge under 2. verdenskrig. 431 hus ble mer eller mindre ødelagt og over 4000 hus hadde skader som kunne repareres. Totalt 13 000 familier var på en eller annen måte berørte. Eksplosjonen var neppe et resultat av selve

³⁸ Bergens tidende, 15.april 1940

³⁹ Bergens tidende, 10.mai 1940

Figur 68: Nordnes mellom Nykirkeallmenningen og Tollbodallmenningen fotografert etter eksplosjonen 20.april 1944.
Kilde: UBB-BROS-07461

krigshandlingene – eksplosjonsulykken skyldtes etter all sannsynlighet uaktsomhet, regelbrudd og en serie uheldige omstendigheter, men det er uansett tvilsomt om en slik ulykke kunne skjedd i fredstid.⁴⁰

Trehusbebyggelsen som dominerte mesteparten av det området på nordøstre side av Nordnes ble totalskadet ved eksplosjonen og de påfølgende brannene eller var så skadet at bebyggelsen måtte rives. At en byfornyingsplan som la opp til full sanering av trehusbebyggelsen på Nordnes lå på tegnebrettet, ga nok et ekstra insitament til rivningen. Kartet på neste side gir et inntrykk av hvor store områder som ble påvirket av krigshendelser og sanering i ti-årene etter krigen, bakgrunnskartet her et flyfoto fra 1951. Historiske bygninger på Nordnes som Nykirken og Tollboden med havneskurene utenfor ble sterkt skadet både ved de omtalte katastrofene 15.juni 1940 og 20.april 1944 og måtte gjenoppbygges, delvis i noe endret form, i årene etter krigen.

40 Mons Kvamme: Nordnes – beretninger fra en gammel bydel, s.383-388 (Bodoni forlag 2022)

Figur 69, neste side: Kart som viser bebyggelse som er revet og brent som følge av krigens hendelser og som er sanert etter 2.verdenskrig. Bakgrunnsbilde er flyfoto fra 1951.

Andre fysiske spor etter okupasjonsmakten

Det marine luftvernregiment nr. 31 «**Marine Flak Regiment Bergen**» var som beskrevet ovenfor lokalisert i Nordnes skole som lå utsatt til for allierte luftangrep. Regimentets nye hovedkvarter skulle derfor etter planen flyttes til et bombesikkert underjordisk anlegg like ved. Fjellbunkeren til formålet var ferdig sprengt ut i 1945, og trolig var inventar og teknisk utrustning under ferdigstilling ved krigens slutt i mai 1945. Bunkeren, som for mange eldre bergensere helst er kjent under navnet "Teknikerkroen", ligger rett sør for Haugeveien 32. Kroen ble etablert som festlokale i 1973, men virksomheten opphørte i 2011 da Brannvesenet ikke lenger kunne godkjenne rømningsveiene.⁴¹

Det underjordiske anlegget er registrert som et okupasjonshistorisk, kommunalt listeført kulturminne i Askeladden med [kulturminne-ID 212662](#). Bunkeren er i stor grad intakt og tjener i dag som tilfluktsrom for Sivilforsvaret. Deler av den originale innredningen er bevart. Dette gjelder både operasjonsrommet med sine gallerier og delvis den øvrige rominndelingen.

Figur 70: Inngangen til bunkeren for hovedkvarteret til **Marine Flak Regiment Bergen** som stod tilnærmet ferdig i mai 1945. Foto: Byantikvaren, 2022

Det var også et batteri plassert ytterst på Nordnespynten væpnet med tysk krigsbytte fra det norske forsvaret – to 7,5 cm luftvernkanoner. Fortsatt finnes fysiske spor etter dette batteriet: Ved sjøen ligger en mindre, støpt observasjonspost med dekningsrom som trolig også var anleggets kommandoplass. Observasjonsposten er en kommunalt listeført lokalitet i Askeladden med [kulturminne-ID 212535](#).

Figur 71: Observasjonsposten helt ytterst på Nordnespynten er et okupasjonshistorisk kulturminne. Foto: Byantikvaren, 2022

⁴¹ <https://www.ba.no/slik-ser-det-legendariske-utestedet-ut-na/s/5-8-1028268>

Figur 72: Tegninger fra 1946 av den bevarte tyskerbrakkene på Nordnespynten som Havforskningen tok i bruk som laboratorium i 1946. Kilde: Byggesaksarkivet BBA/A-0430/H/Ha/L1456

Sørøst for sistnevnte står en tyskerbrakke med skifertak som ifølge Askeladden var en forlegning for batteriet. Brakken ble tatt i bruk som laboratoriebygg i 1946 og er eksteriørmessig i tilnærmet original stand, men den har fått tilbygg langs hver av kortveggene. Det lille tilbygget mot nord ble reist i mur på

1950-tallet og er utformet med pulttak, mens det største tilbygget (mot sør) er fra 1974 og bygget som undervisningslokale basert på Moelven-brakker. Der dette tilbygget ble reist, lå det frem til 1960-tallet et naust på et grunnstykke festet av Haugeveien 40, Nordneshaugens repslageri. Den bevarte tyskerbrakkene har høy kulturminneverdi både som krigsminne og som del av Havforskningsinstituttets pionerfase på Nordnes, mens brakketilbygget mot sør har mindre kulturminneverdi. Eiendommen (gnr.165/bnr.512) eies av Statsbygg og disponeres fortsatt av Havforskningsinstituttet.

Batteriet på Nordnes inngikk i **Marine Küsten Batterie (MKB) 12./504 Sperrbatterie Bergen**. Dette var et «nærforsvarsanlegg» for ubåtverftet på Laksevåg, samt Bergen indre havn, og var oppsatt med luftvernkanoner som kunne benyttes både mot fly, land og sjømål. Batteriet besto av tre ulike såkalte Zug, eller avdelinger:

MKB 12./504 Zug **NORDNES**
 MKB 12./504 Zug **LYGRENESET**
 MKB 12./504 Zug **LAKSEVAAG**

Figur 73: viser anlegg antatt tilknyttet MKB 12./504 Zug **NORDNES**: Gule sirkler er brakker, røde sirkler er antatte kanonfundamenter (disse kan være av eldre dato), oransje sirkel observasjons-post m/dekningsrom. Grønn sirkel: Naust tilhørende Nordneshaugens repslageri. Flyfoto 1951 fra Oppmålingsavdelingen

Det historiske fortet på Fredriksberg ble også okkupert – der hadde tyskerne en mindre, støpt bunker/dekningsrom og en luftvernstilling. Dermed var det under 2. verdenskrig at Fredriksberg fort, for første gang etter byggingen i 1666-67, kom i aktiv strid.

Figur 74-75: Den tyske luftvernstillingen på Fredriksberg fort (t.h.) med tilhørende dekningsbunker (dekket av eføy). T.h. interiør av dekningsbunkeren. Foto: Byantikvaren, 2022

Figur 76-77: I dag ligger det sørvest for Sjømannskolen en nyanlagt utsiktsplass og ball-binge (bildet t.v.). Under arbeidet med denne ble det september 2020 avdekket og fotografert en tysk bunker (bildene i midten og t.h.). Alle foto: Byantikvaren

En annen underjordisk bunker etablert okkupasjonsmakten sørvest for den tidligere Sjømannskolen, like ved en nyanlagt ball-binge og utsiktsplass. Denne antas å stå i forbindelse enten med en luftvernstilling eller med det underjordiske hovedkvarteret som stod ferdig i 1945, men dette har vi ikke funnet skriftlig dokumentert.

På Nordnes står hovedkvarteret for «Marine Flak Regiment Bergen», både ved sin beslagleggelse av Nordnes skole og gjennom byggingen av et underjordisk hovedkvarter i Haugeveien, [kulturminne-ID 212662](#), som sentrale okkupasjonshistoriske hendelser knyttet til stående bygg og anlegg. Dette gir disse anleggene høy verneverdi som okkupasjonshistoriske kulturminner.

Også de øvrige sporene som er igjen av øvrige okkupasjonshistoriske kulturminner har høy verneverdi. Som et resultat av arbeidet med dette kulturminnegrunnlaget vil disse anleggene blir registrerte i Askeladden som kommunalt listeførte kulturminner på samme måte som [kulturminne-ID 212662](#) og [kulturminne-ID 212535](#).

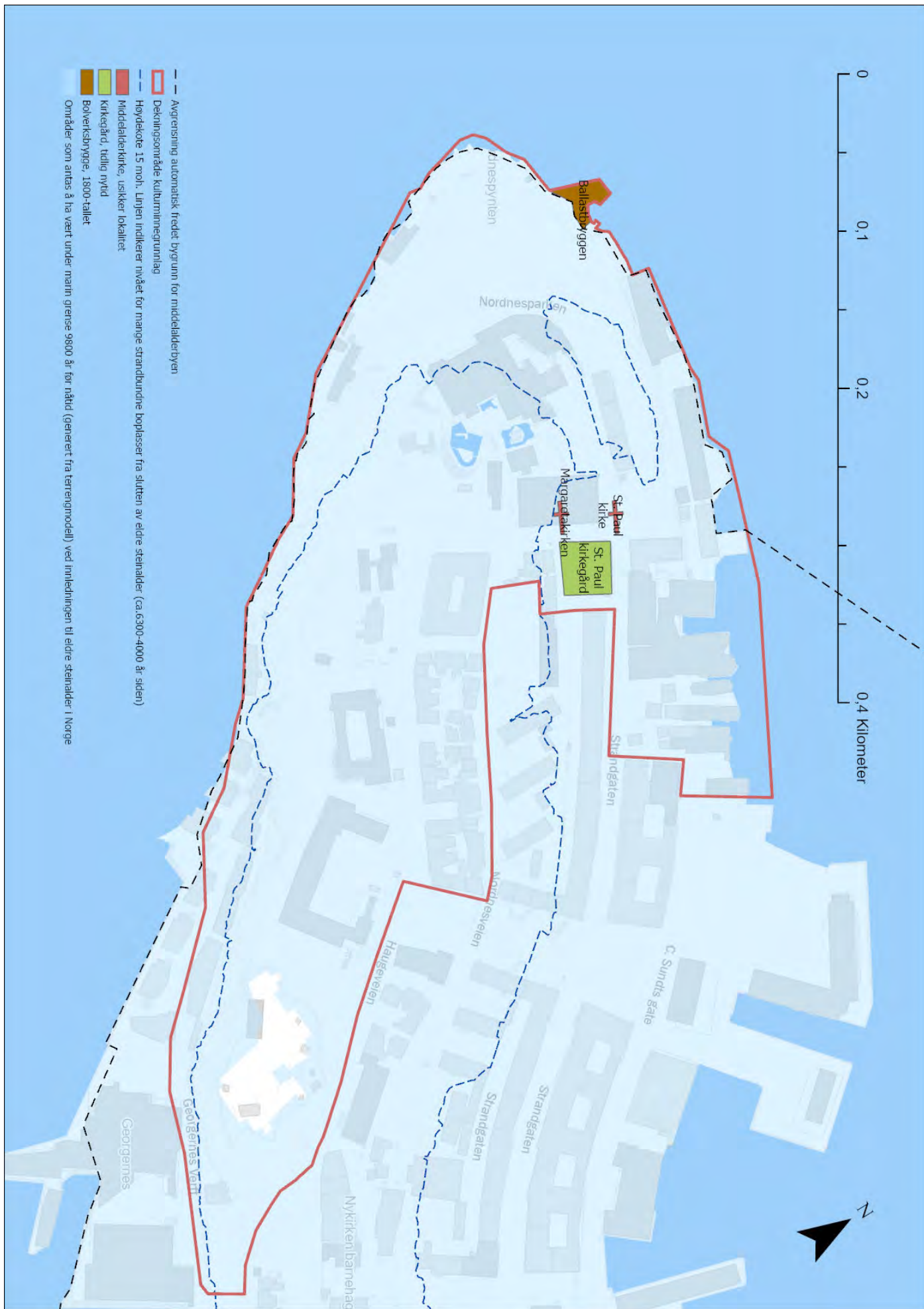
Utover disse fysiske konstruksjonene representerer vitnesbyrdene om skadene etter eksplosjonskatastrofen samt sporene etter de alliertes bombing viktige kapitler i krigshistorien, selv om disse først og fremst kommer til uttrykk ved at den eldre bebyggelsen ble erstattet av ny bebyggelse.

13. Kilder

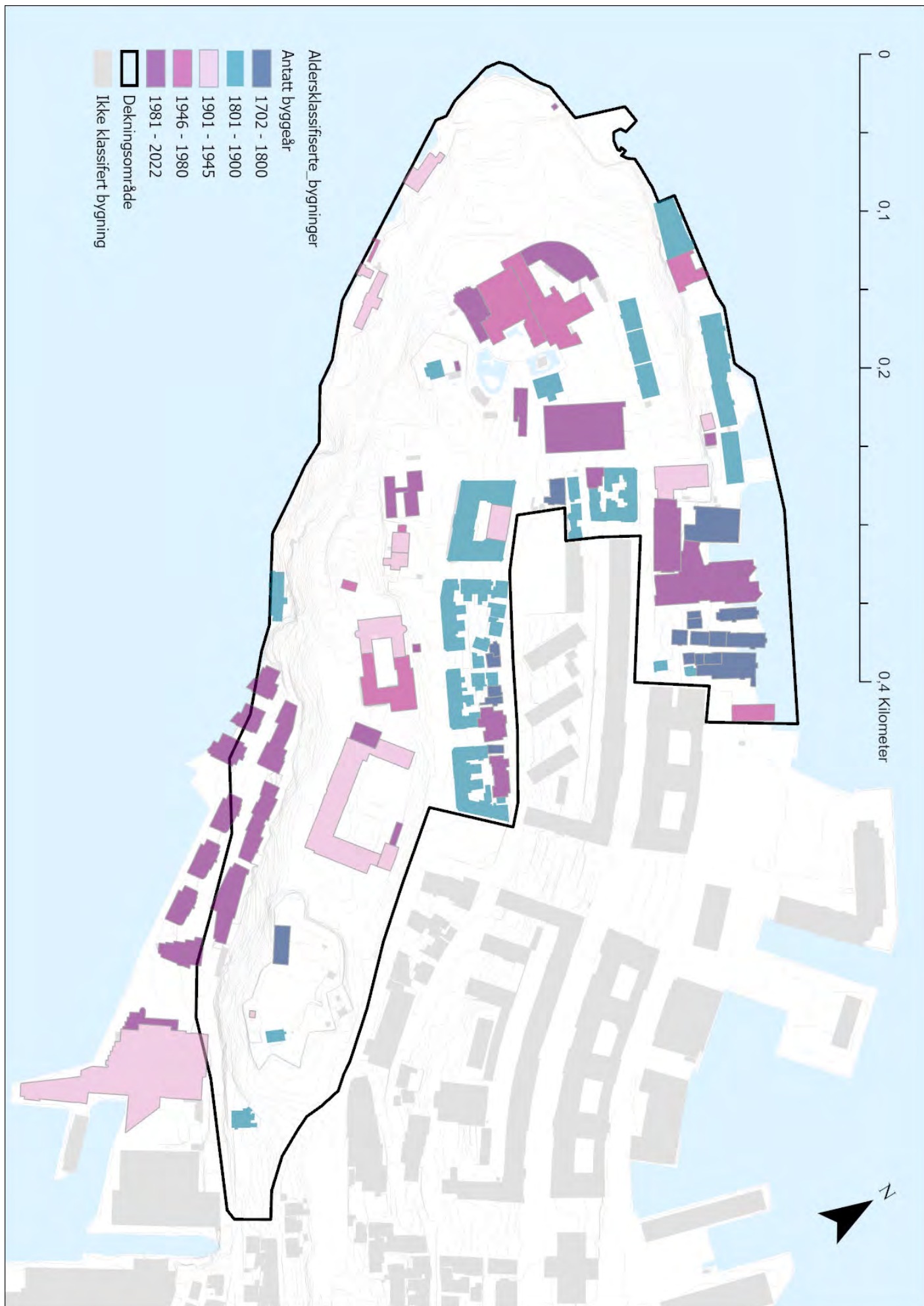
Kilder er i all hovedsak gjengitt underveis i form av fotnoter i teksten. De viktigste kildene som er benyttet er disse:

- Byarkivet: Bergen byleksikon, Oppslagsverket, Byggesaksarkivet, Oppmålingsarkivet og Planarkivet
- Bergen kommune, Byantikvaren: Kulturmiljøplan for Bergen, 2021
- Mons Kvamme: Nordnes – beretninger fra en gammel bydel, Bodoni forlag 2022
- Bergen bys historie – Knut Helle, Universitetsforlaget
- «Nordnes rundt» – en rusletur på «Strandsiden» – en av Bergens gamle bydeler – Siri Myrvoll, Bergen, 2000
- Askeladden / Kulturminnesøk www.kulturminnesok.no
- Universitetsbiblioteket i Bergen, billedsamlingen www.marcus.uib.no
- Fortidsminneforeningen: Det antikvariske register for Bergen, sone 3
- Krigsminner i Hordaland fylke 1940-1945, manus (2007), Halvor Sperbund og Paul Sedal
- Store norske leksikon (nettutgave)
- Wikipedia

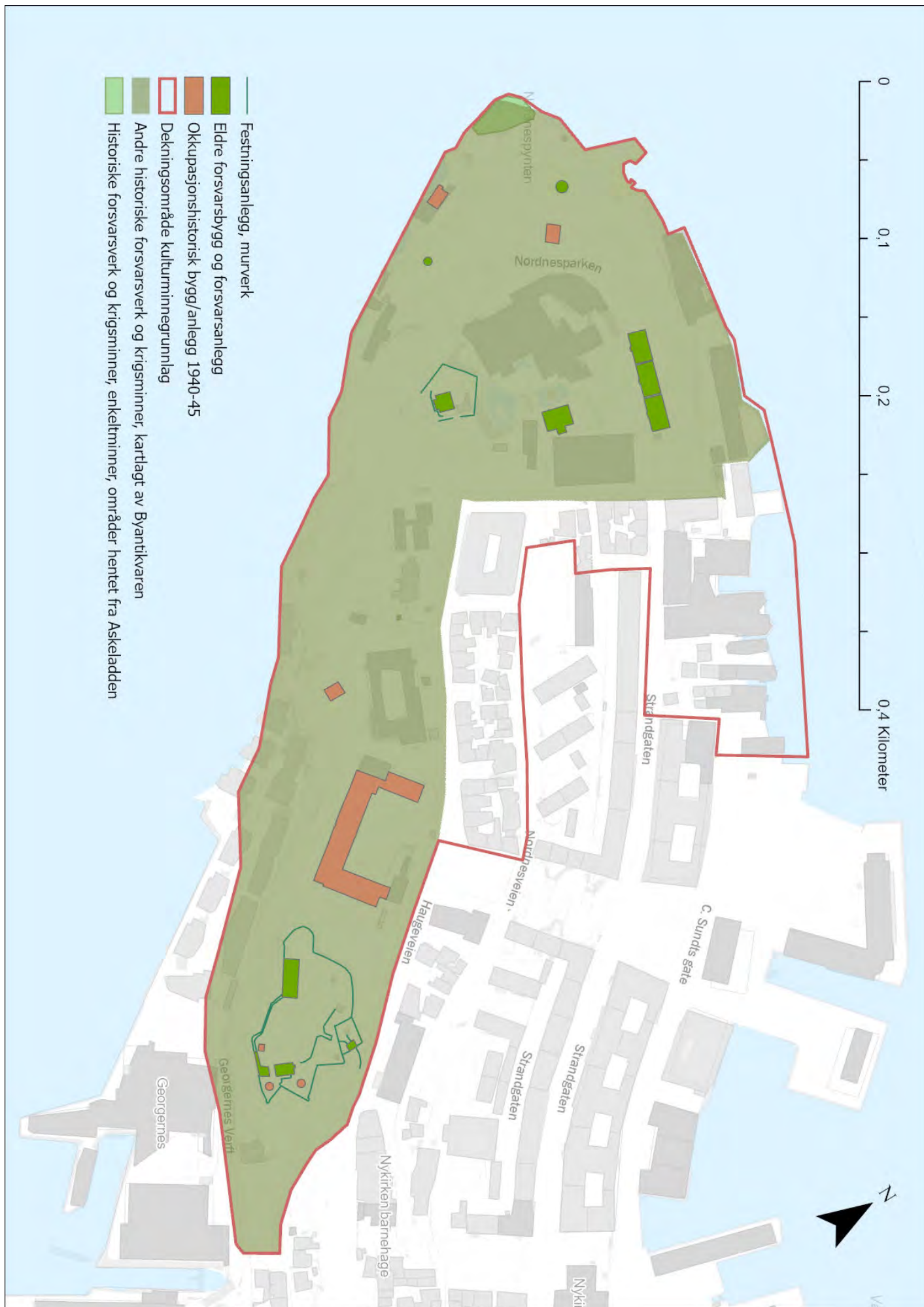
14. Kartvedlegg (de neste 5 sidene)

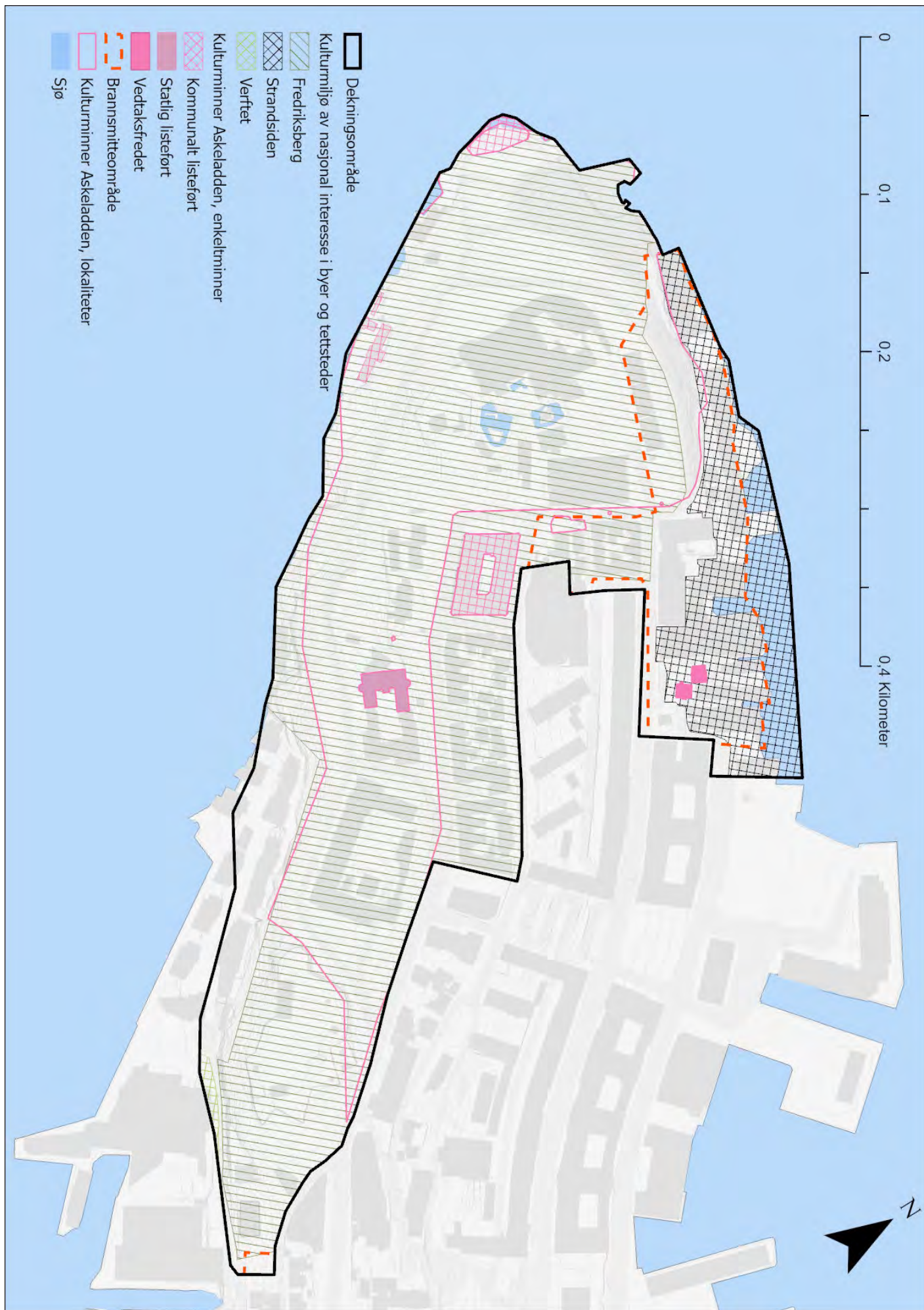
14.1 Temakart - arkeologi

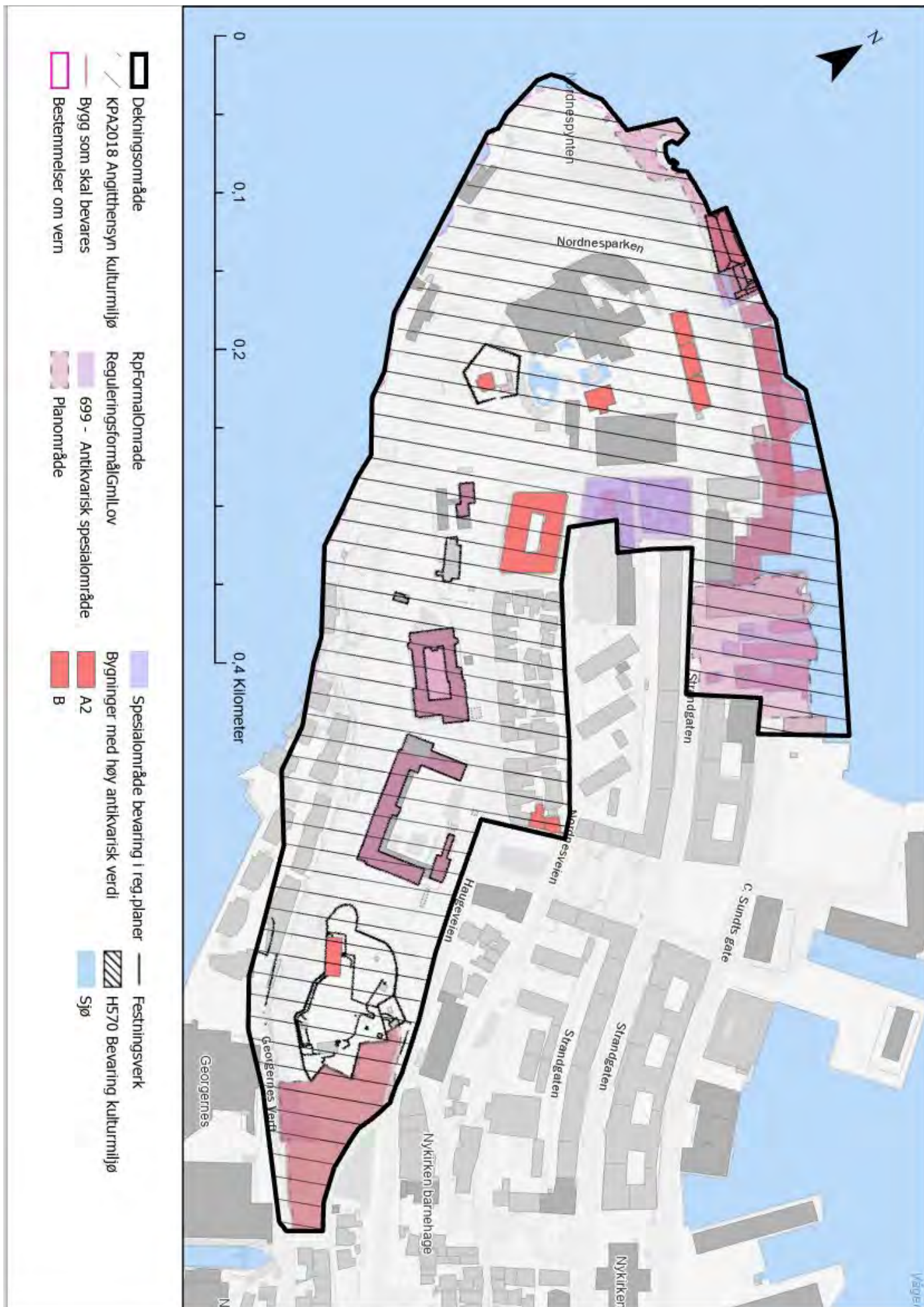
14.2 Temakart - aldersklassifiserte bygninger

14.3 Temakart – eldre forsvarsverk og krigsminner

14.4 Temakart – kulturmiljø og registrerte kulturminner, Askeladden

14.5 Temakart - områder med ulike grader av vern gjennom PBL

BERGEN KOMMUNE

